Copyright & Creative Commons:
The copyright of articles published in the *Journal of Legal Reserach* remains with the author(s). This journal is published as an open access publication, and all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0). This license permits use, redistribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and the use is non-commercial in nature.
For more information, please refer to the journal's *Open Access Policy* page.

Prevention of Violent Crimes in Tribal Communities: Challenges and Solutions

Vahid Bazvand[1*], Farid Mohseni[2]

S.D.I.L.
The SD Institute of Law Research & Study

Publisher:
Shahr-e- Danesh Research and Study Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2024.462273.2667

Received:
11 June 2024

Accepted:
21 August 2024

Published:
5 May 2026

Abstract

The distinctive cultural characteristics and complex social structure of Iran's tribal communities have created conditions that pose significant challenges to the implementation of preventive policies aimed at addressing violent crimes. Among the most important of these challenges are certain traditional and cultural values conducive to retaliatory or violent practices, local power structures that at times operate in tension with the formal legal system of dispute resolution, and limited public awareness of legal rights and obligations within local communities. Such characteristics often reduce the effectiveness of broader crime-prevention policies when implemented in tribal and local contexts. Adopting a descriptive-analytical methodology, this study seeks to explain how these challenges contribute to the emergence of tensions between the traditional values governing tribal communities and the country's formal legal order. The article further examines how such tensions may encourage individuals to rely on local and informal mechanisms of dispute settlement, many of which can assume violent or retaliatory forms. The study therefore attempts, first, to analyze and clarify the principal challenges confronting crime prevention within tribal social structures and, second, to evaluate various forms of non-penal preventive measures in order to propose practical and enforceable solutions capable of addressing these challenges. In doing so, the article emphasizes the importance of adopting culturally informed and community-oriented approaches to crime prevention that are capable of reconciling local customs with the requirements of the official justice system.

1. (*Corresponding Author), PhD Student in Criminal Law and Criminology, University of Judicial Sciences and Administrative Services, Tehran, Iran.
Email: vahidbazvand70@gmail.com
2. Professor, Department of Criminal Law and Criminology, University of Judicial Sciences and Administrative Services, Tehran, Iran.
Email: mohseni@ujsas.ac.ir

Keywords: Violent Crimes, Preventive Criminology, Tribal Communities, Tribal Culture, Traditional Dispute Resolution Mechanisms.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled "The Role of the Culture of Clan Relations and its Changes in the Occurrence and Prevention of Violent Crimes", University of Judicial Sciences and Administrative Services, Tehran, Iran.
Funding: The author(s) recived no financial support (funding. Grants and sponsorship) for the research, authorship, and/ or pouplication of this article.

Author Contributions:
Vahid Bazvand: Conceptualization, Software, Validation, Formal Analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Project Administration.
Farid Mohseni: Methodology, Data Curation, Visualization, Supervision.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:
Bazvand, Vahid & Farid Mohseni. “Prevention of Violent Crimes in Tribal Communities: Challenges and Solutions”. *Journal of Legal Research*, 25, no. 65 (May 5, 2026), 505-541.

Extended Abstract

Tribal communities (customary clan-based), as distinctive social institutions characterized by their own values, cultural traditions, and social structures, have long attracted the attention of scholars in the fields of anthropology and social sciences. Within this context, examining the role and influence of tribal culture and social organization on the emergence and persistence of violent crimes remains an important subject in criminal law and criminological studies. One of the issues that has generated serious concern for both criminal justice authorities and local communities in Iran is the prevalence of violent crimes in tribal regions. Such crimes often involve complex social and cultural dimensions and may produce wide-ranging consequences, including psychological insecurity, social instability, and threats to public order. Iranian criminal legislation does not provide an explicit statutory definition of violent crimes. Rather, the legislature has merely identified examples of such offenses, including homicide, aggravated theft, intentional assault and battery, kidnapping, and other offenses involving force or intimidation. Nevertheless, violent crimes may generally be defined as intentional acts involving the use of force, threat, or physical or psychological harm against another person that are recognized as criminal offenses under penal law and subject to punishment. Among the principal challenges confronting the prevention of violent crimes in tribal regions are the distinctive social structure of tribal communities, the influence of local customs and cultural values, and insufficient awareness of legal rights and obligations among members of such communities. Certain cultural norms prevailing within some tribal settings may contribute to the encouragement, normalization, or social acceptance of particular forms of violent conduct, thereby reducing the effectiveness of formal crime-prevention policies and criminal justice interventions. It should, however, be emphasized that referring to the negative dimensions of certain cultural practices or to the challenges of preventing violent crimes does not imply that such practices presently constitute the dominant culture of all tribal communities. These phenomena are relative in nature and vary considerably across different regions in terms of intensity and prevalence. Moreover, many harmful traditions and customs have gradually weakened over time or fallen into disuse as a result of social transformation and increased public awareness. At present, no comprehensive and systematic research has directly examined the subject matter addressed in this article. Although certain previous studies have touched upon related issues, they have generally done so indirectly or by focusing only on isolated preventive mechanisms, without addressing the broader challenges of crime prevention or proposing comprehensive preventive measures. As a result, such studies remain insufficient for addressing the concerns raised in the present research. By way of example, Dr. Hossein Gholami and Hossein Moradgholi, in an article entitled “Blood Peace: Traditional Settlement of Murder Cases,” examined one traditional response to the violent crime of intentional homicide from the perspective of restorative justice. However, their study focused exclusively on a single preventive mechanism at the tertiary level of prevention and did not critically evaluate the shortcomings and limitations of that approach. Adopting a descriptive-analytical methodology, this article seeks to clarify how the aforementioned challenges give rise to tensions between traditional tribal values and the country’s

formal legal framework and how these tensions may encourage individuals to resort to local and informal dispute-resolution practices rather than official judicial and legal institutions. In many instances, such informal mechanisms are themselves shaped by retaliatory or violent practices. The article therefore first examines and analyzes the principal challenges facing crime prevention within tribal communities and subsequently evaluates various forms of non-penal prevention in order to propose practical and context-sensitive solutions capable of addressing these challenges. The structure of the study reflects this approach. The first section is devoted to the conceptualization and classification of violent crimes, tribal communities, and crime prevention. The second section identifies and analyzes the principal obstacles to preventing violent crimes in such communities and demonstrates how these factors create tensions and barriers that undermine preventive criminal policies. In the third section, the researchers draw upon criminological approaches and theories such as cultural conflict theory, strain theory, social control theory, and opportunity theory in order to explain the underlying causes of violent crimes within tribal communities. Following this criminological analysis, the article identifies and proposes indigenous and culturally compatible strategies for preventing violent crimes. It should be noted that among the various models of crime prevention, this study primarily adopts the framework of non-penal prevention. More specifically, the researchers focus on social prevention and situational prevention and seek to formulate socially-embedded preventive mechanisms tailored to the cultural characteristics and social structures of tribal communities. The significance of the present research lies in the fact that it moves beyond purely abstract and theoretical discussions and instead directly addresses the concrete challenges associated with preventing violent crimes in tribal societies. The article proceeds from the premise that repetitive and ineffective traditional prevention models should be reconsidered and replaced with innovative and culturally responsive non-penal preventive strategies capable of operating effectively within the social realities of tribal communities.

کپی‌رایت مقالات منتشرشده در نشریه پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده/نویسندگان محفوظ است. این نشریه به‌صورت دسترسی آزاد منتشر می‌شود و تمامی مقالات آن تحت مجوز Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) منتشر می‌گردند. این مجوز اجازه استفاده، بازنشر و بازتولید محتوا در هر نوع رسانه‌ای را می‌دهد، مشروط بر آنکه به منبع اصلی به‌درستی استناد شود و استفاده صرفاً غیرتجاری باشد.
برای کسب اطلاعات بیشتر، به صفحه «سیاست‌های دسترسی آزاد» نشریه مراجعه فرمایید.

پیشگیری از جرایم خشن در جوامع عشیره‌ای؛ چالش‌ها و راهکارها

وحید بازوند [1*]، فرید محسنی [2]

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله: علمی ـ پژوهشی

DOI:
10.48300/jlr.2024.462273.2667

تاریخ دریافت:
۲۲ خرداد ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:
۳۱ مرداد ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:
۱۵ اردیبهشت ۱۴۰۵

چکیده

ویژگی‌های منحصربه‌فرد فرهنگی و ساختار پیچیده جوامع عشایری ایران، منجر به ایجاد شرایطی شده است که اجرای سیاست‌های پیشگیرانه در رابطه با جرایم خشن را با چالش‌های اساسی مواجه نموده است. برخی ارزش‌های سنتی و فرهنگی مروج خشونت، ساختارهای قدرت محلیِ متعارض با نظام قانونی حل اختلاف و عدم آشنایی افراد محلی با حقوق و تکالیف قانونی را به‌عنوان نمونه‌هایی از این چالش‌ها می‌توان برشمرد. ویژگی‌های مورد اشاره موجب می‌شود که تدابیر و سیاست‌های کلان پیشگیری در جوامع محلی، عملکرد و نتایج مطلوبی در پی نداشته باشند. این پژوهش با روش توصیفی ـ تحلیلی در پی تبیین چگونگی تأثیر چالش‌های موجود بر شکل‌گیری تعارض میان ارزش‌های سنتی جوامع عشایری و نظام حقوقی رسمی کشور و درصدد تبیین آن است که این تعارض‌ها چگونه موجب گرایش افراد به شیوه‌های محلی و غیررسمی حل‌وفصل اختلافات ـ که در بسیاری موارد خصیصه‌ای خشونت‌آمیز دارند ـ می‌شود. درنهایت سعی می‌گردد ابتدا چالش‌های پیشگیری در بستر جامعه عشایری واکاوی و تبیین و در وهله بعد با تحلیل شقوق پیشگیری غیرکیفری، راه‌حل‌های عملی و قابل اجرا برای رفع چالش‌های مذکور تجویز و پیشنهاد گردد.

۱. (*نویسنده مسئول)، دانشجوی دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، تهران، ایران.
Email: vahidbazvand70@gmail.com

۲. استاد، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، تهران، ایران.
Email: mohseni@ujsas.ac.ir

کلیدواژه‌ها: جرایم خشن، جرم‌شناسی پیشگیری، مناطق عشایری، فرهنگ طایفه‌ای، شیوه‌های سنتی حل اختلاف.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان «نقش فرهنگ روابط طایفه‌ای و تحولات آن در وقوع و پیشگیری از جرایم خشن»، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، تهران، ایران.

حامی مالی :

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان :

وحید بازوند: مفهوم‌سازی، استفاده از نرم‌افزار، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن ـ پیش‌نویس اصلی، نوشتن ـ بررسی و ویرایش، مدیریت پروژه.

فرید محسنی: روش‌شناسی، نظارت بر داده‌ها، تصویرسازی، نظارت.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

بازوند، وحید و فرید محسنی. «پیشگیری از جرایم خشن در جوامع عشیره‌ای؛ چالش‌ها و راهکارها». مجله پژوهشهای حقوقی، ۲۵، ش. ۶۵ (۱۵ اردیبهشت ۱۴۰۵)، ۵۰۵-۵۴۱.

مقدمه

جوامع عشیره‌ای به‌عنوان یکی از نهادهای اجتماعی با ویژگی‌ها، ارزش‌ها، ساختار و فرهنگ مختص به خود همواره مورد توجه اندیشمندان علوم اجتماعی و مردم‌شناسی قرار گرفته‌اند. این جوامع که بر پایه ارتباطات خانوادگی و قبیله‌ای شکل گرفته‌اند، نه‌تنها دارای تاریخچه‌ای بسیار طولانی و غنی هستند، بلکه تاکنون الگوهای فرهنگی و اجتماعی خاص خود را نیز حفظ کرده‌اند. در این میان بررسی نقش و تأثیر فرهنگ و ساختار جوامع عشیره‌ای بر پدیده جرایم خشن می‌تواند یکی از موضوعات بااهمیت در زمینه علوم جنایی و جرم‌شناسی باشد. جرایم خشن از نظر اجتماعی و حاکمیتی پدیده‌ای بسیار مهم تلقی می‌شوند که به سبب تأثیر مستقیم و گسترده بر امنیت عمومی جامعه، نیازمند درکی دقیق و عمیق از تبیین و تحلیل مفهوم، علل وقوع و شیوه‌های پیشگیری از آنها است. در قوانین موضوعه کیفری ایران جرایم خشن به‌صراحت مورد تعریف مقنن قرار نگرفته، بلکه صرفاً مصادیق جرایم خشن مانند قتل، سرقت مقرون به آزار، ضرب‌وجرح عمدی، آدم‌ربایی، سرقت مقرون به آزار و ... بیان گردیده است. با این حال جرایم خشن را در حالتی کلی می‌توان این‌گونه تعریف نمود: «هر نوع رفتار عمدی که با توسل به زور، تهدید و یا آزار جسمی یا روانی علیه دیگری همراه است و مطابق با قوانین کیفری جرم تلقی و دارای مجازات است».

یکی از مسائلی که چالش‌ها و نگرانی‌های قابل توجهی را برای متولیان دستگاه کیفری و همچنین شهروندان به وجود آورده، مسئله جرایم خشن در مناطق عشیره‌ای ایران است. این جرایم شامل اعمالی همچون قتل و جرح با سلاح سرد و گرم، نزاع‌های دسته‌جمعی و طایفه‌ای، سرقت‌های مسلحانه، قدرت‌نمایی با سلاح گرم، تخریب از طریق تیراندازی به خودرو و منزل دیگری و سایر اقدامات خشونت‌آمیز است که دارای ابعاد گاه پیچیده‌ای است و تبعات گسترده‌ای از ناامنی روانی و خطرات اجتماعی را به دنبال دارد. در این زمینه یافته‌های یک پژوهش داخلی نشان می‌دهد که مناطق محروم کشور مانند استان‌های لرستان، چهارمحال و بختیاری، همدان، کهگیلویه و بویراحمد و کرمانشاه به نسبت جمعیت دارای بیشترین نرخ جرم قتل عمدی هستند. در این تحقیق آمار جرایم خشونت‌آمیز (در اینجا قتل عمدی) در استان‌های مختلف ایران با شاخص‌های نابرابری مقایسه و نتیجه‌گیری مذکور حاصل گردیده است.[۳-۴] نکته مهم این است که

---

۳. برای بررسی آمار جرایم خشن استان‌هایی که اکثریت مناطق عشایری در آنها واقع است، نک: مرکز آمار ایران. قابل دسترسی در:

https://www.amar.org.ir./

٤. حسن‌رضا یوسفوند و دیگران، «تبیین رابطه جرایم خشونت‌آمیز (قتل) با تأکید بر نابرابری در توسعه اجتماعی ـ اقتصادی در ایران»، فصلنامه توسعه اجتماعی، ۹، ۳(۱۳۹۴)، ۱۳۱.

استان‌های مذکور همان مناطقی هستند که دارای بیشترین جامعه عشیره‌ای در کشور هستند.

جوامع عشیره‌ای در عین حال که با تمایزات فرهنگی و اجتماعی خاص خود به‌عنوان میراثی فرهنگی و باارزش شناخته می‌شوند، با چالش‌هایی نیز در مسیر توسعه و ارتقای اجتماعی مواجه هستند. این چالش‌ها نه‌تنها بر عملکرد اجتماعی و اقتصادی این جوامع تأثیر می‌گذارند، بلکه می‌توانند به‌طور مستقیم بر پدیده جرم در این جوامع نیز تأثیرگذار باشند. تبعات منفی ناشی از چالش‌ها و مشکلات مذکور در بسیاری از موارد در امر مبارزه و پیشگیری از جرم نمود پیدا می‌کند و بدین ترتیب سیاست‌های پیشگیرانه در مناطق عشایری را با موانع جدی مواجه می‌سازد.

ازجمله مهم‌ترین چالش‌های پیشگیری از جرایم خشن می‌توان به «ساختار متمایز مناطق عشایری، ارزش‌ها و فرهنگ محلی و فقدان آگاهی مطلوب از حقوق و تکالیف قانونی» اشاره نمود. برخی از ارزش‌های فرهنگی حاکم بر جوامع عشایری می‌توانند منجر به این امر شوند که ارتکاب برخی از جرایم خشن تشویق شده و یا حتی عادی‌سازی شود و در بین عموم مورد قبول واقع افتد که این موضوع باعث کاهش اثربخشی اقدامات پیشگیری و مبارزه با جرم در این محیط‌ها می‌شود. ناگفته نماند که ذکر وجهه‌های منفی فرهنگی و چالش‌های پیشگیری از جرایم خشن به معنای آن نیست که هم‌اکنون جزو فرهنگ غالب مناطق عشایری می‌باشد، بلکه این موارد نسبی بوده و در هر منطقه‌ای دارای شدت و ضعف است؛ همچنین بسیاری از این سنن غلط به‌مرور زمان تغییر کرده و یا به دست فراموشی سپرده می‌شود.

تاکنون پژوهشی که به‌صورت نظام‌مند و جامع به موضوع حاضر پرداخته باشد، انجام نگرفته است. برخی مطالعات موجود تنها به اشاراتی غیرمستقیم یا بررسی یک بُعد جزئی از روش‌های پیشگیری بسنده کرده‌اند و از آنجا که به چالش‌های پیشگیری و رهیافت‌های جامع‌تر نپرداخته‌اند، نمی‌توانند به‌طور کامل پاسخگوی نیازها و دغدغه‌های محوری این پژوهش باشند. در زیر به برخی از پژوهش‌های مذکور اشاره می‌شود؛

آقای دکتر حسین غلامی و آقای حسین مرادقلی در مقاله‌ای با عنوان «خون صلح؛ حل‌وفصل سنتی قتل» سعی داشته‌اند که یکی از شیوه‌های واکنش به جرم خشن قتل عمدی را از منظر عدالت ترمیمی مورد نقد و تحلیل قرار دهند.[۵] لکن این تحقیق صرفاً یکی از شیوه‌های پیشگیری ـ در سطح سوم پیشگیری ـ را مورد بررسی قرار داده و معایب این روش نقد و بررسی نشده است. آقای طاها عشایری و همکاران نیز مبادرت به نگارش مقاله‌ای با عنوان «بررسی جامعه‌شناختی تاریخیِ سازکارهای مدیریت نزاع‌های ایلی ـ طایفه‌ای در جوامع روستایی ایران»

۵. حسین غلامی و حسین مرادقلی، «خون صلح؛ حل‌وفصل سنتی قتل»، پژوهشهای حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۵، ۱(۱۳۹۴)، ۱۶۰.

نموده‌اند. پژوهش مذکور به تحلیل سازکارهای مدیریت نزاع و میزان انطباق و افتراق این سازکار با دیدگاه دورکیمی پرداخته است. در سازکارهای سنتی، به سنت خون صلح و روش‌های مشابه اشاره شده که ایرادات کلی آن در بند قبل توضیح داده شد و در بخش رسمی نیز به واکنش‌های سیاست کیفری می‌پردازد[٦] که خارج از بحث ما است.

اهمیت پژوهش حاضر از آن جهت است که به‌صورت مستقیم و بی‌پیرایه و با فاصله گرفتن از تحلیل‌های نظریِ صرف، به دنبال شناسایی و تحلیل چالش‌های پیشگیری از جرایم خشن در جوامع عشایری و بر این اعتقاد است که می‌بایست از مدل‌های پیشگیری تکراری و غیرمؤثر گذشته عدول کرده و شیوه‌های ابداعی و جدید پیشگیری غیرکیفری که متناسب با فرهنگ عمومی و ساختار این جوامع باشد، استخراج و ارائه نمود.

۱- گستره مفهومی؛ از جرایم خشن در جامعه عشیره‌ای تا پیشگیری از آنها

بررسی و تحلیل مفهوم و مبانی جرایم خشن در جامعه عشایری ایران، ضرورت تحقیقی جامع و چندبُعدی را می‌طلبد که نقطه تلاقی آن را می‌بایست در میان علوم جزایی، جرم‌شناسی و جامعه‌شناسی جستجو نمود. همان‌طور که در بالا اشاره شد، چگونگی کنترل و مقابله با جرایم خشن به سبب تبعات منفی روانی و توسیع دامنه ناامنی آن، در میان جامعه یک مسئله چالش‌زا و جدی به حساب می‌آید. از این رو تا زمانی که درکی دقیق از مفهوم جرایم خشن و همچنین ساختار و فرهنگ جوامع عشایری ایران صورت نگیرد، تدوین راهبردهای مؤثر در پیشگیری از این دسته جرایم مقدور نخواهد بود. در ادامه این بند، به ترتیب مفاهیم و تقسیمات جامعه عشایری، جرایم خشن و مدل‌های پیشگیری غیرکیفری تبیین و تحلیل خواهند شد.

۱-۱- جامعه عشیره‌ای

در لسان عرف ممکن است جهت توصیف برخی جرایم خشن که در مناطق عشیره‌ای رخ می‌دهند، عبارات و اصطلاحاتی مانند «درگیری طایفه‌ای»، «تقاص عشیره‌ای»، «قتل یک دودمان» و ... استعمال شود. در این رابطه برای بسیاری از افراد عادی و حتی متولیان دستگاه عدالت کیفری مانند قضات غیربومی که آشنایی با این عبارات نداشته، ممکن است سؤالاتی در رابطه با این مفاهیم مطرح شود. سؤالاتی از قبیل آنکه آیا مفاهیمی مانند طایفه، دودمان، عشیره و ... مترادف هستند، یا دارای معانی متمایز از هم هستند؟ چنانچه این مفاهیم دارای افتراق معنایی بوده، به چه تشکیلات یا گروه‌هایی اطلاق می‌شوند؟ فایده تفکیک و دسته‌بندی هر یک

---

٦. طاها عشایری، اسماعیل جهانی دولت‌آباد و الهام عباسی، «بررسی جامعه‌شناختی تاریخیِ سازکارهای مدیریت نزاع‌های ایلی ـ طایفه‌ای در جوامع روستایی ایران»، فصلنامه توسعه اجتماعی، ۱۲، ۴۷(۱۳۹۷)، ۱۹۲.

از این گروه‌های اجتماعی در ارتباط با جرایم خشن چیست؟ آیا تعداد جمعیت هر گروه در اطلاق هر یک از مفاهیم مذکور بر آن نقش دارد یا خیر؟ و... . در ادامه در بستر مفهوم‌شناسی عبارات و اصطلاحات مذکور و سایر موارد مشابه، سعی می‌شود به این سؤالات پاسخ داده شود.

۱-۱-۱- مفهوم شناسی جامعه عشیره‌ای

در علم لغت «عشیره» از ریشه عشر به معنی دهه و جمع آن «عشایر» است و در اصطلاح عرب به گروهی اجتماعی هم‌خویشاوند و پدرتبار گفته می‌شود[۷-۸-۹] که معیشت آنها بیشتر بر پرورش شتر و مبتنی بر کوچ و جابه‌جایی است. همچنین به اقارب نزدیک مرد گفته می‌شود.[۱۰] راغب اصفهانی می‌گوید«عشیره اهل رجل و خانواده او است که به‌وسیله آنها زیاد می‌شود و برای او به‌منزله عدد کامل می‌شوند که عشره عدد کامل است.[۱۱] از این تعریف استنباط می‌شود که دایره شمول عشیره به‌مانند ایل و یا طایفه زیاد نیست. این واژه سه بار در قرآن کریم به کار رفته است؛ «وَ لَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ»[۱۲]، «أَزْوَاجُكُمْ وَ عَشِيرَتُكُمْ»[۱۳] و «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ».[۱۴] بنابراین معنای اصلی «عشیره» اقاریب و اقوام نزدیک پدری است و در قرآن نیز به همین معنا استعمال شده است. همچنین در اصطلاح عرف به افراد کوچ‌نشین که برای تأمین معاش و دامپروری در طول سال جابه‌جا می‌شوند، «عشایر» گفته می‌شود. این جامعه عبارت است از جامعه انسانی به‌نسبت خوداتکا و خودبسنده که ساختار اجتماعی قبیله‌ای دارد و به‌طور کلی زندگی خود را از دامداری اداره می‌کند.[۱۵] ایل و قبیله اغلب دارای اقتصاد مبتنی بر دامداری و در صورت عشایر بودن دارای تحرک و کوچ‌نشینی هستند؛ حال آنکه اعضای یک گروه قومی، همیشه تشکیل یک جامعه مبتنی بر زندگی قبیله‌ای نمی‌دهند و در عین حال که خود را وابسته به یک هویت قومی می‌دانند، می‌توانند از فرهنگ شهروندی، اقتصاد

---

۷. محمدبن حسن ابن درید، جمهره اللغه (بیروت: نشر دارالعلم للملایین، ۱۹۸۸ م)، ۷۲۸.

۸. محمدبن مکرم ابن منظور، لسان العرب (بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ ق)، ۵۷۴.

۹. فخرالدین طریحی، مجمع البحرین، ترجمه و تحقیق احمد حسینی اشکوری (تهران: نشر مرتضوی، ۱۳۷۵)، ۴۰۳.

۱۰. ابوالقاسم الحسین بن محمد (الراغب الأصفهانی)، المفردات فی غریب القرآن (بیروت: دارالقلم، ۱۴۱۲)، ۵۶۷.

۱۱. همانجا

۱۲. سوره مبارکه مجادله/۲۲.

۱۳. سوره مبارکه توبه/۲۴.

۱۴. سوره مبارکه شعراء/۲۱۴.

15. Rahimberdi Annamoradnejad and Sedigheh Lotfi, "Demographic changes of nomadic communities in Iran (1956-2008)", *Asian Population Studies*, 6, 3(2010), 335.

صنعتی و مدرن نیز برخوردار باشند.[۱۶]

در رابطه با مفهوم شناسی مذکور در پژوهش حاضر ذکر دو نکته حائز اهمیت است. اول، ذکر واژه‌های «عشیره» یا «عشایر» در ادامه مترادف با معنای لغوی آن، یعنی ده نفر یا تعداد محدودی از افرادِ دارای وابستگی قومی نیست؛ بلکه با تأسی از عرف حاکم بر جامعه ایران این مفاهیم بر گروه‌های جمعیتی اطلاق می‌شوند که دارای سبک زندگی عشایری هستند و چه‌بسا تعداد آنان بسیار بیشتر از مفهوم لغوی آن باشد. دوم، منظور از مناطق یا جامعه عشایری در این تحقیق منحصر به عشایر کوچ‌رو یا روستانشین نیست، بلکه مراد مناطقی است که فرهنگ یا ساختار عشایری بر آن حاکم است؛ حال این مناطق ممکن است شامل عشایر کوچ رو و یکجانشین در روستا و یا حتی برخی شهرها باشد.[۱۷]

۱-۱-۲- گونه شناسی جامعه عشیره‌ای

ساختار جوامع عشایری ازجمله موضوعاتی است که برای تحلیل تأثیر آن بر وقوع یا پیشگیری از جرایم خشن، آشنایی اجمالی و در حد ضرورت با تقسیمات و سازمان درونی آن امری لازم به نظر می‌رسد؛ چراکه گاهی ساختارهای مختلف این جامعه خود زمینه‌ساز رفتارهای خشن و جنایی، یا به‌مثابه چالش‌هایی در راستای پیشگیری تلقی می‌گردند. به‌صورت کلی ساختار اجتماعی مناطق عشایری بر مبنای گروه‌های جمعیتی عبارت است از «ایل، طایفه، تیره، تش، مال، دودمان، عشیره و خانواده» که به اقتضای ظرفیت این مقاله و به ترتیب از کلان به خُرد، درصدد بازتعریف آنها خواهیم بود.

ایل: در دوره ایلخانان، عنوان «ایل‌خان» به‌عنوان لقب رسمی فرمانروایان مغول در ایران به کار می‌رفت. همچنین اصطلاح «ایلات» در زبان فارسی به جماعت‌هایی از مردمان کوچنده یا نیمه‌کوچنده اطلاق می‌شد که دارای ساختار اجتماعی، سیاسی و سازمان درونی خاص خود بودند.[۱۸] ایل، اتحادیه‌ای سیاسی متشکل از تیره‌ها و طوایف عشایری است که به اتکای وابستگی‌های خویشاوندی (نسبی، سببی و آرمانی) و یا در برهه زمانی خاص بنا به مصالح و ضرورت‌های سیاسی و اجتماعی با هم متحد شده و تشکیل یک ایل را می‌دهند. معمولاً ایلات

---

۱۶. شارل هانری فاورو، انسان‌شناسی: خاستگاه و مفاهیم آثار و دانشمندان، ترجمه علیرضا خدامی، چاپ اول (تهران: فصل نو، ۱۳۸۶)، ۱۰۳-۱۰۴.

۱۷. از جمله شهرهای دارای فرهنگ عشایری در ایران می‌توان به بسیاری از شهرهای استان‌های خوزستان، کرمانشاه، لرستان و کهکیلویه و بویراحمد اشاره نمود.

۱۸. سید محمدکاظم موسوی بجنوردی، دائره‌المعارف بزرگ اسلامی، جلد دهم (تهران: نشر مرکز دائره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰)، ۶۹۸-۶۹۹.

دارای سرزمین و قلمرو ایلی خاص خود بوده و تحت رهبری و مدیریت شخصی با سمت ایلخان یا ایل‌بیگ اداره می‌شدند.[۱۹]

طایفه: طایفه به گروهی از افراد گفته می‌شود که با هم خویشاوندی یا همخونی داشته باشند و نیاکان آنان یکی باشد، حتی اگر جزئیات نسب ناشناخته باشد.[۲۰] طایفه در جامعه عشایری ایران عبارت از یک واحد اجتماعی ـ سیاسی متشکل از چند تیره عشایر است و در سلسله‌مراتب رده‌های ایلی، مهم‌ترین و مشخص‌ترین رده به شمار می‌رود.

تیره: در ساختار اجتماعی عشایر ایران، تیره از مجموع چند رده کوچک‌تر (مانند تش، بُنکو، گوبک، دودمان و ...) تشکیل می‌شود که اغلب بعد از طایفه قرار دارد و رکن اصلی طایفه و ایل محسوب می‌شود. اساس تیره مبتنی بر پیوندهای خویشاوندی واقعی و اصل و نسبی از خط صلبی (پدری) است که همبستگی سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و دفاع از منافع افراد عضو را به عهده دارد.

تش: هر تیره از چندین تش (بنگوه، هوز، خِل، اُروغ، بیت) یا اردوگاهِ ایلی تشکیل شده که عبارت از خویشاوندانی با تبار مشترک و نزدیکان از طرف خاندان پدری است.[۲۱]

مال: هر مال عبارت است از تعداد خانواری که بر اساس تدابیر و تصمیمات تصمیم‌گیرندگان یعنی رئیس ایل و ریش‌سفیدان، سیاه‌چادرهای خود را در جوار یکدیگر و در یک موقعیت معین در منطقه ییلاق یا قشلاق بنا کرده و بر اساس آن، این حق به آنها داده می‌شود که دام‌های خود را برای چرا به نواحی اطراف آن مال ببرند. نحوه تقسیم اعضای ایل به مال و تعیین تعداد مال‌ها بر طبق روابط منطقی و بر اساس بُعد جمعیت ایل و همچنین میزان وسعت و حاصلخیزی مرتع صورت می‌گیرد.[۲۲]

خانواده: در یک منظر کلی همه افرادی که با هم پیوندهای نسبی یا سببی داشته، اهداف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی مشترکی را دنبال می‌کنند و در زیر یک سیاه‌چادر و یا در یک خانه با هم زندگی می‌کنند، یک خانواده یا خانوار ایلی را تشکیل می‌دهند.[۲۳] در این نوع از خانواده با احتمال وجود تبادل نظر و مشورت میان زوجین در برخی زمینه‌ها، تصمیمات نهایی و ریاست خانواده بر عهده پدر خانواده و پس از او پسر ارشد است.

در بالا مهم‌ترین گونه‌ها و تقسیمات ساختار اجتماعی عشایر تبیین گردید. لکن نکته مهمی

---

۱۹. هرمز محیط، تاریخ شفاهی ایل شاهسون بغدادی به روایت فتح السلطان (تهران: نشر نگارینه، ۱۳۹۲)، ۲۵۲.

۲۰. اسکندر امان‌اللهی، کوچ‌نشینی در ایران (تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۹۸)، ۱۵.

۲۱. علی‌اکبر مجدی و دیگران، جامعه‌شناسی ایلات و عشایر (مشهد: نشر خانه علوم تربیتی، ۱۳۹۹)، ۵۱.

۲۲. جواد صفی‌نژاد، «ساختار اجتماعی عشایر ایران»، فصلنامه علمی مطالعات ملی، ۵، ۱۷(۱۳۸۳)، ۳۶.

۲۳. مجدی و همکاران، پیشین، ۵۶.

که در اینجا می‌بایست اشاره نمود، آن است که در پژوهش حاضر هرگاه به مناطق یا جوامع عشیره‌ای اشاره می‌شود، استعمال واژه «عشیره‌ای»، به‌صورت مجازی و به تأسی از کاربرد عرفی آن و مراد مناطقی است که چنین فرهنگ یا ساختارهایی در آن غالب است، نه آنکه معنی لغوی این واژگان مدنظر باشد. به دیگر بیان هنگامی که از ارتکاب جرم خشن در منطقه عشیره‌ای سخن گفته می‌شود، منظور ارتکاب جرم در یک خانواده ده‌نفره (مفهوم لغوی عشیره) نیست، بلکه به مناطقی اشاره دارد که فرهنگ قومی، قبیله‌ای و عشایری در آن حاکم است و این مناطق حتی می‌تواند شامل چندین استان از کشور باشد.

۱-۲- جرایم خشن

قبل از ورود به مباحث اصلی و تحلیلی پژوهش، واکاوی جرایم خشن از بُعد مفهوم‌سنجی و گونه‌شناسی آن ضروری به نظر می‌رسد که در ادامه این موارد تبیین و بررسی می‌شود.

۱-۲-۱- مفهوم شناسی جرایم خشن

به‌منظور تعریف و تقسیم‌بندی جرایم خشن، ابتدا لازم است به مفهوم لغوی و اصطلاحی دو واژه «جرم» و «خشونت» پرداخته شود. اندیشمندان علم حقوق نیز هرکدام «جرم» را به‌گونه‌ای تعریف کرده‌اند. هر یک از این تعاریف، اغلب از گرایش‌های نظری مکاتب فکری مختلف نشئت گرفته شده است. برای مثال در مکتب عدالت مطلق، جرم «هر فعل مغایر اخلاق و عدالت» تعریف شده است. یا بنا به تعریف گاروفالو یکی از بنیان‌گذاران دانش جرم‌شناسی، جرم عبارت است از تعرض به احساس اخلاقی بشر؛ یعنی «جریحه‌دار کردن آن بخش از حس اخلاقی که احساسات بنیادی نوع‌خواهانه یعنی شفقت و درستکاری را شامل می‌شود».[۲۴] لکن آنچه مقصود این پژوهش است، تعریف جرم در قانون مجازات اسلامی فعلی ایران است؛ یعنی «هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است، جرم محسوب می‌شود».[۲۵]

در تبیین ماهوی دیگر واژه یعنی «خشونت»، باید گفت که تعریفی مورد وفاق همگان وجود ندارد. علت این امر از آن جهت است که هرکس از دیدگاه و پایگاه فکری، فرهنگی و اجتماعی خاص به خشونت نگریسته است و یا در مقام تعریف، نوع ویژه‌ای از خشونت را در نظر داشته است و یا حتی آنان که خشونت در ساحت معین ـ خشونت اجتماعی ـ را به تعریف نشسته‌اند، به دلیل همزیستی خشونت با زور، قدرت و نیرو، چه‌بسا دادوستدهای مفهومی میان آنها صورت

---

۲۱. محمدعلی اردبیلی، حقوق جزای عمومی، جلد اول (تهران، نشر میزان، ۱۳۸۶)، ۱۱۹.

۲۵. ماده ۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲.

پذیرفته است.[۲۶] با وجود این به مفهوم و اصطلاح خشونت در موارد مختلفی اشاره شده است که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

«خشونت» در لغت دارای معانی متعددی است. در کتب و فرهنگ لغات آمده است، «خشونت» کردن به معنی درشتی، تندی کردن، ضد «لینت» و نرمی، خشم، غضب و... و از خفیف‌ترین مصادیق «خشونت» به معنی رایج امروزی است.[۲۷] خشونت در زبان لاتین معادل Violence و به معنای «استفاده از زور فیزیکی یا کلامی به‌منظور قرار دادن دیگران در وضعیتی برخلاف میل آنها است».[۲۸]

همچنین «خشونت» در اصطلاح عبارت است از «اقدام علیه جسم و جان، شرف، مال و حقوق افراد، به‌طوری که ایجاد ترس نماید و اقدام، شامل اقدام فیزیکی مانند ضرب‌وجرح و قتل و همچنین اقدام معنوی که شامل توهین و تهدید می‌شود. به‌علاوه اقدامات قانونی و غیرقانونی که دارای این خصوصیات است، از آن جهت که اقدام علیه افراد بوده و در آنان ایجاد ترس می‌نمایند، می‌توانند از مصادیق خشونت باشند».[۲۹] در تعریف دیگر، «هر حمله غیرقانونی به آزادی‌هایی که جامعه به‌صورت رسمی یا ضمنی برای افراد خود قائل گردیده، خشونت است».[۳۰] در تعریف‌های دیگری، خشونت یعنی «هرگونه تهاجم فیزیکی بر هستی انسان که با انگیزه وارد آوردن آسیب، رنج و یا لطمه زدن همراه باشد»[۳۱] و یا «کاربرد نیروی فیزیکی و یا تهدید ناشی از کاربرد نیروی فیزیکی که می‌تواند لطمات جسمی، معنوی، بر شخص یا اشخاص بگذارد».[۳۲]

با این اوصاف به نظر می‌رسد تمامی تعاریف فوق در مورد خشونت جامع و بدون نقص نیستند. به‌عنوان نمونه تعریف برخی از محققانی که اعتقاد دارند خشونت اقدام فیزیکی یا معنوی است که موجب ترس در فرد مقابل می‌شود، شامل تنبیه بدنی دانش‌آموزی که کتک خوردن توسط معلم برای وی اقدامی عادی و غیرقابل ترس است، نمی‌شود؛ زیرا اگرچه رفتار معلم موجب ترس در دانش‌آموز مذکور نمی‌شود، لکن نمی‌توان گفت که اقدام معلم خشونت‌آمیز

---

۲۶. سیدحسین هاشمی، «ماهیت و ابعاد خشونت در چشم‌انداز قرآن»، مجله پژوهش‌های قرآنی، ۱۰، ۳۷(۱۳۸۳)، ۱۸۹.

۲۷. علی‌اکبر دهخدا، لغتنامه دهخدا، جلد یازدهم، چاپ دوم (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷)، ۵۹۳.

28. Oxford English Dictionary. Available at: askoxford.com

۲۹. علی‌اصغر رضوانی، اسلام‌شناسی و پاسخ به شبهات، چاپ سوم (قم: نشر مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۶)، ۳۶۱.

۳۰. مسعود طارم سری، بهرام مستقیمی نسرین مصفا و جمشید ممتاز، «مفهوم تجاوز در حقوق بین‌الملل»، مجله حقوقی بین‌المللی، ۷، ۸(۱۳۶۶)، ۷۴-۷۵.

31. Anthony Arbi-Aster, “Violence”, in: William Outhivaite, Tom Battamore (Editors), *The Blackwell Dictionary of Towenthieth Century Social Thought* (U.S.A: Blackwell, 1993), 700.

32. John Hoffmann, Timothy O. Ireland and Cothy Spatz Widom, “Traditional Socialization Theories of Violence: A Critical Examination”, in: John Archer (Ed), *Male Violence* (London: Routledge, 1994), 239.

نیست. یا تعریف دیگری که خشونت را در ذیل دایره اقدامات فیزیکی یا تهدید به این اقدامات علیه دیگران تعریف می‌کند، نیز جامع نیست، چراکه در برخی موارد آزار روانی بدون هرگونه اقدام یا تهدید فیزیکی علیه دیگری می‌تواند به‌مراتب آزاردهنده‌تر و خشن‌تر به شمار آید. سایر تعاریف نیز جزئی بوده و فقط جنبه خاصی از خشونت را بازتعریف می‌نمایند. با این حال تعریفی از خشونت که می‌تواند نسبت به سایر تعاریف جامع‌تر باشد عبارت است از «هر نوع رفتار عمدیِ مستقیم یا غیرمستقیم که با توسل به زور، تهدید و آزار جسمی یا روانی علیه دیگری صورت می‌پذیرد و از نظر اکثریت عقلای جامعه ناپسند و مذموم تلقی شود».

پس از ذکر تعاریف دو مفهوم کلیدی «خشونت» و «جرم»، در ادامه سعی می‌شود تعریفی مناسب از «جرایم خشن» و مهم‌ترین مصادیق آن تبیین و ارائه شود. ابتدا باید عنوان نمود که در میان اندیشمندان علوم جرم‌شناسی و حقوق کیفری تاکنون تعریفی صریح و مورد اتفاق از جرایم خشن ارائه نشده است. شاید علت عدم وفاق در ارائه تعریفی یکسان و جامع از این دسته از جرایم را بتوان معلول نسبی بودن مفهوم جرایم خشن دانست. به بیان دیگر مفهوم جرایم خشن با توجه به عوامل فرهنگی، مذهبی، سیاسی و... در بین ملل مختلف می‌تواند تعاریف متفاوتی را در پی داشته باشد. برای مثال در دوران جاهلیت اعراب قبل از اسلام، زنده‌به‌گور کردن دختران نه به‌عنوان رفتاری خشن و مجرمانه، بلکه به‌عنوان رفتاری عادی پذیرفته شده بود. همچنین در عصر کنونی نیز ممکن است تجاوز ارضی و نسل‌زدایی توسط کشوری اشغالگر نسبت به کشور ضعیف‌تر دیگر با توجه به عامل سیاسی و حمایت سازمان‌های بین‌المللی از آن به‌عنوان رفتاری مشروع و معادل مقابله با تروریسم تلقی شود؛ بنابراین در کشور ایران نیز مانند سایر مناطق دیگر در جهان این تعریف می‌تواند خاص و متفاوت باشد. با این اوصاف و با توجه به تعاریف ارائه‌شده از جرم و خشونت به نظر می‌رسد «جرم خشن» عبارت است از «هر نوع رفتار عمدی که با توسل به زور، تهدید و آزار جسمی یا روانی علیه دیگری همراه است و مطابق با قوانین کیفری جرم تلقی و دارای مجازات است».

۱-۲-۲- گونه‌شناسی جرایم خشن

از آنجایی که در قوانین کیفری ایران تعریف معینی از جرایم خشن وجود ندارد، همچنین طبقه‌بندی مشخصی نیز در رابطه با جرایم مذکور وجود ندارد. با این اوصاف در فصل هفدهم از قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، یک گروه از جرایم با عنوان «جرایم علیه اشخاص و اطفال» به‌صورت مجزا طبقه‌بندی گردیده است که عبارت‌اند از «قتل، ضرب‌وجرح (همراه با آلت جرح یا بدون آن)، منازعه، قدرت‌نمایی و ...». البته واضح است این گروه از جرایم نمی‌تواند در دسته‌بندی جرایم خشونت‌آمیز قرار گیرد؛ به این دلیل که برخی مصادیق مانند نبش قبر و

مخفی‌سازی جسد مقتول، با تعاریف ارائه‌شده از مفهوم خشونت همخوانی و مطابقت ندارد. بدین جهت طبقه‌بندی مذکور، مانع مصادیق جرایم غیرخشونت‌آمیز نیست. از طرفی برخی جرایم خشونت‌آمیز از قبیل سرقت مسلحانه، تخریب، احراق و...، علی‌رغم جرم‌انگاری در قانون در این فصل دیده نمی‌شوند. نتیجه آنکه ذکر مصادیق مجرمانه در قوانین کیفری، به دستیابی به یک طبقه‌بندی جامع و نظام‌مند از جرایم خشن منجر نخواهد شد. از این رو می‌توان استنباط نمود که مقنن، ضرورت طبقه‌بندی مجزا برای جرایم خشونت‌آمیز را در نظر نگرفته است و بدین ترتیب تعریف و ملاک و ضابطه تشخیص جرایم خشن به‌صورت مستقیم در قوانین کیفری ارائه نشده است، بلکه برای نیل به این مقصود ضمن استفاده از ذکر مصادیق جرایم خشن در قوانین کیفری، می‌بایست به عرف هر جامعه و دکترین حقوقی مراجعه نمود. بر همین منوال جرایم خشن را به ترتیب زیر می‌توان به سه گونه تقسیم و ارائه نمود؛

۱- جرایم علیه اشخاص حقیقی؛ قتل عمدی، ضرب‌وجرح عمدی، نزاع دسته‌جمعی، اسیدپاشی، اخاذی، تهدید و قدرت‌نمایی با سلاح و اکراه مجرمانه از مهم‌ترین مصادیق آن هستند.

۲- جرایم علیه اموال دیگران؛ جرایم تخریب عمدی اموال، احراق عمدی، سرقت مقرون به آزار و نهب و غارت دسته‌جمعی نیز از مهم‌ترین نمونه‌های جرایم خشن علیه اموال هستند.

۳- جرایم علیه نظم و امنیت عمومی؛ جرم محاربه، اخلال در نظم عمومی از طریق تیراندازی، انفجار و خرابکاری جهت ایجاد رعب و وحشت در میان عموم را می‌توان به‌عنوان مصادیق این نوع معرفی نمود.

با توجه به تمرکز این پژوهش بر جرایم خشن در مناطق عشایری ایران، دامنه تحلیل محدود به جرایم خشن علیه اشخاص و اموال (دسته اول و دوم) خواهد بود. این محدودسازی بر این مبنا صورت گرفته است که این دو دسته از جرایم، بارزترین و پرتکرارترین اشکال خشونت ارتکابی در مناطق مورد مطالعه محسوب می‌شوند.

۱-۳- پیشگیری از جرم

علاوه بر شناخت علل و عوامل ارتکاب جرم، یافتن راه‌های پیشگیری و مقابله با آن از مهم‌ترین انگیزه‌های شکل‌گیری و رشد دانش جرم‌شناسی بوده است. هرچند دانستن علل ارتکاب جرم فی‌نفسه از لحاظ علمی ارزشمند است، ولی در عمل بررسی این علل و عوامل، به‌منظور کشف راه‌های مناسب به‌منظور پیشگیری از آن است.[۳۳] در ادامه مفهوم و مدل‌های پیشگیری مورد بررسی قرار می‌گیرد.

---

۳۳. فرید محسنی، جرم‌شناسی، چاپ اول (تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۴)، ۵۶.

۱-۳-۱- مفهوم شناسی پیشگیری از جرم

در لغت، مفهوم پیشگیری بر «جلوگیری» و «دفع» یک رویداد قبل از وقوع آن، اطلاق شده است.[۳۴] تعریف پیشگیری از جرم در ماده ۱ قانون پیشگیری از وقوع جرم مصوب ۱۳۹۴ این‌گونه آمده است: «پیشگیری از وقوع جرم عبارت است از پیش‌بینی، شناسایی و ارزیابی خطر وقوع جرم و اتخاذ تدابیر و اقدامات لازم برای از میان بردن یا کاهش آن». در تعریف مقنن پیشگیری از جرم شامل دو مرحله است که در وهله اول، قبل یا بعد از وقوع یک جرم، می‌بایست میزان خطر حاصل از آن تشخیص و ارزیابی شود و در مرحله واپسین، تدابیری در جهت کاهش یا از بین بردن خطر وقوع جرم اتخاذ شود. همچنین بدیهی است که مراد از جرم، همان تعریف مدنظر مقنن در ماده ۲ قانون مجازات اسلامی است. البته از نظر نگارندگان چنانچه مقنن به همراه عبارت «خطر وقوع جرم»، به عبارت «انحراف یا کج‌روی»[۳۵] نیز اشاره می‌نمود، شیوه تقنین نصّ مذکور از جامعیت و پشتوانه علمی بیشتری برخوردار می‌گردید؛ چراکه در رهیافت‌های جرم‌شناسی نظری، بسیاری از انحرافات بیانگر این هشدار هستند که ممکن است فرد را در معرض ارتکاب بزهکاری قرار دهند. از این رو می‌توان انحراف را به‌مثابه نشانگانی دانست که با استعانت از آن می‌توان قبل از گرفتار شدن فرد منحرف در ورطه بزهکاری، با شیوه‌های مناسب مقوله پیشگیری از جرم را تدبیر و عملی نمود.

همچنین در ادبیات جرم‌شناسی، پیشگیری از جرم بدین معناست که جرم‌شناس درصدد است با بهره‌گیری از شیوه‌ها و ابزارهای متنوع، شرایط و زمینه‌های لازم برای فعلیت یافتن رفتار مجرمانه را از افراد در معرض ارتکاب آن سلب کند؛ یا در فرض تحقق جرم، از تکرار و ارتکاب مجدد آن جلوگیری به عمل آورد. در بند بعدی مهم‌ترین گونه‌های پیشگیری از جرم ارائه و تحلیل خواهد شد.

۱-۳-۲- گونه شناسی پیشگیری از جرم

در منابع جرم‌شناسی، پیشگیری به دو قسم مضیق و موسع تعریف شده است، به‌گونه‌ای که مفهوم مضیق صرفاً شامل اقدام‌های کیفری سرکوبگرانه‌ای (واکنشی) می‌شود که نخستین بار از سوی بنیان‌گذاران مکتب تحققی مطرح شد.[۳۶] در این دیدگاه مقابله با پدیده مجرمانه صرفاً از

---

۳۴. محمد معین، فرهنگ فارسی، جلد اول، چاپ سوم (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۷)، ۹۳۳.

۳۵. منظور از انحراف، نقض هنجارهای مورد وفاق جامعه است که سرزنش شدید اجتماعی را به دنبال داشته، لکن فاقد ضمانت اجرای کیفری می‌باشد. انحراف اگرچه جرم به حساب نمی‌آید، ولی رفتاری نزدیک به جرم و آستانه ارتکاب جرایم محسوب می‌شود. نک: محسنی، پیشین، ۱۶۱-۱۶۲.

۳۶. ژان پرادل، تاریخ اندیشه‌های کیفری، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ اول (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۱)، ۹۶.

طریق اقدامات قهرآمیز کیفری صورت می‌پذیرد. درواقع این نوع پیشگیری منوط به ارتکاب جرم است تا درنتیجه آن با اجرای مجازات نسبت به تکرار مجدد جرم توسط مرتکب جلوگیری به عمل آورد. در مقابل، پیشگیری در مفهوم موسع، شامل اقدامات کیفری (واکنشی) و غیرکیفری (کنشی) برای مبارزه با بزهکاری می‌شود.[۳۷] مفهوم اخیر از پیشگیری که به پیشگیری کنشی نیز معروف است، آن دسته از تدابیر غیر کیفری هستند که پیش از تحقق رفتار مجرمانه به‌صورت کاهش یا حذف علل و عوامل جرم‌زا عمل کرده و در دو حوزه پیشگیری اجتماعی و وضعی مطرح شده‌اند.[۳۸] در بخش مقدمه اشاره کردیم که آنچه از پیشگیری در جامعه عشیره‌ای، ملاک نظر مقاله حاضر است، مربوط به پیشگیری غیرکیفری می‌باشد؛ بدین ترتیب در ادامه، محور اساسی و ابتنای بحث صرفاً بر این نوع پیشگیری معطوف خواهد بود.

پیشگیری اجتماعی،[۳۹] از تدابیری است که به‌منظور بهبود شرایط زندگی افراد جامعه، سالم‌سازی محیط اجتماعی و درنهایت پیشگیری از بزهکاری انجام می‌گیرد. این نوع پیشگیری غیرکیفری که با تأمین حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مردم در سطح جامعه محقق می‌شود، بر فرایند شکل‌گیری شخصیت فرد یا پیرامون او تأثیرگذار است.[۴۰] پیشگیری اجتماعی خود به دو بخش جامعه‌مدار و رشدمدار تقسیم می‌شود. در بُعد جامعه‌مدار، تلاش بر این است که با بهبود همه‌جانبه شاخص‌های اجتماعی شامل بهداشت، ساختار خانواده، آموزش، مسکن، اشتغال و فعالیت‌های اوقات فراغت، زمینه‌های اجتماعی مساعد برای بروز جرم از بین بروند تا درنهایت نرخ جرم کاهش یابد. بخش رشدمدار، تمرکز خود را به‌طور خاص بر کودکان در معرض خطر بزهکاری/بزه دیدگی معطوف می‌دارد. فرایند جامعه‌پذیری این گروه، تحت نفوذ خانواده، گروه همسالان، همسایگان و معلمان قرار دارد و تأثیر مادام‌العمر بر عقاید، ارزش‌ها و رفتارها و کردار کودک باقی می‌گذارد. درواقع می‌توان گفت که عواملی مانند یادگیری نگرش‌های بزهکارانه از همسالان، احساس عدم تعلق به مدرسه و تجربه درگیری و تضاد با خانواده به بروز رفتار ضداجتماعی کمک می‌کند.[۴۱]

پیشگیری وضعی[۴۲] نیز قسم دیگر پیشگیری غیرکیفری است که به‌زعم عده‌ای از

---

۳۷. امیرحسین نیازپور، «حقوق پیشگیری از بزهکاری در ایران»، مجله حقوقی دادگستری، ۶۸، ۴۸-۴۹(۱۳۸۳)، ۱۷۰.

۳۸. محمد صبح‌دل، «جایگاه حقوقی قوه قضاییه در پیشگیری اجتماعی»، فصلنامه قانون یار، ۴، ۴(۱۳۹۶)، ۹۴.

39. Social Prevention

۴۰. علی‌حسین نجفی ابرندآبادی، «پیشگیری عادلانه از جرم»، در: علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری)، چاپ اول (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۳)، ۵۶۹-۵۷۰.

۴۱. علیرضا تقی‌پور، «پیشگیری غیرکیفری از جرم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، دانش حقوق عمومی، ۸، ۲۴(۱۳۹۸)، ۳.

42. Situation Pervention

جرم‌شناسان به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌شود که با محوریت اَشکال خاصی از جرم و با اتخاذ تدابیری از قبیل مدیریت، طراحی یا مداخله فوری در محیط به‌صورت هدفمند و دائمی اجرا می‌شوند، به‌گونه‌ای که تا حد ممکن موقعیت‌ها و فرصت‌های جرم را کاهش داده و خطرات آن را که توسط طیف وسیعی از بزهکاران، ملموس و عینی است، افزایش می‌دهد.[۴۳]

با در نظر داشتن ظرفیت محدود این مقاله، تنها به همین مقدار تعریف و تبیین از پیشگیری غیرکیفری و اقسام آن اکتفا می‌شود، لکن با توجه به هدف این پژوهش در بند دوم پیش رو، چالش‌های پیشگیری و در پی آن، بررسی به شیوه‌های خاص پیشگیری غیرکیفری برای مقابله با جرایم خشن در محیط‌های عشایری متمرکز است.

۲- چالش‌های پیشگیری از جرایم خشن در جامعه عشیره‌ای

فرهنگ جوامع عشیره‌ای شامل مجموعه ارزش‌ها، باورها، سنت‌ها، عادات، اعتقادات، سبک و شیوه زندگی و تفکر کلی است که در جوامع عشایری وجود دارد و از نظر جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی از دیگر مناطق کشور متمایز است. این فرهنگ علاوه بر اینکه در جهت‌دهی به جنبه‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی تأثیر بسزایی دارد، همچنین می‌تواند بر وقوع جرایم خشن و پیشگیری از آن تأثیرات مثبت و منفی داشته باشد. آداب، رسوم و فرهنگ عشایر ایران چنان متنوع و گسترده است که پرداختن به ویژگی‌های خاص هر منطقه، خود به‌تنهایی تحقیقی مفصل و جداگانه می‌طلبد. این مقاله، ضمن اشاره به ویژگی‌های فرهنگی مشترک اکثریت جمعیت عشایری، به تحلیل دقیق آن دسته از خصیصه‌ها خواهد پرداخت که به‌طور خاص اجرای سیاست‌های پیشگیری از جرایم خشن را با موانع ساختاری مواجه می‌سازد.

۲-۱- تعصبات طایفه‌ای

به نظر می‌رسد در میان عشایر ایران به جهت حاکمیت سبک زندگی و فرهنگ سنتی، تعصبات قومی نسبت به سایر مناطق ظهور بیشتری داشته باشد. تحقیقی که در زمینه قومیت‌گرایی بر روی هشت قوم آذری، کرد، لر، عرب، فارس، بلوچ، ترکمن و تالش در ایران انجام شده، بیانگر آن است که قوم‌مداری در بین این اقوام ایرانی بالاست.[٤٤]

تعصبات قومی و طایفه‌ای می‌تواند معلول دو عامل فردی و اجتماعی باشد. در رابطه با عامل اول باید عنوان داشت که در علم روان‌شناسی، نیمکره راست مغز انسان مربوط به احساسات و

43. Ronald V. Clarke, “Situational Crime Prevention”, *Crime and Justice*, 19, (1995), 91-150.

٤٤. علی یوسفی و احمدرضا اصغرپور ماسوله، «قوم مداری و اثر آن بر روابط بین قومی در ایران»، دانشنامه علوم اجتماعی تربیت مدرس، ۱، ۱(۱۳۸۸)، ۱۳۴.

نیمکره چپ نیز مسئول منطق و کنترل رفتار است.[۴۵] در بسیاری از مناطق عشایری ممکن است یک شخص به‌صرف احساس کورکورانه و تقلید از پدران، دچار وابستگی شدید به یک گروه قومی شود و در ذهن خود این وابستگی را نوعی افتخار و ارزش اجتماعی تلقی و معرفی نماید. چنین دیدگاهی موجب می‌شود که قوه عاقله این فرد در ضعیف‌ترین حالت ممکن قرار بگیرد و در زمان‌هایی که در معرض ارتکاب جرم قرار گیرد، تحت تأثیر این احساس تعلق به‌راحتی مرتکب جرم شود. در توضیح عوامل اجتماعی مؤثر در ایجاد تعصبات طایفه‌ای نیز باید به نقش فرهنگ سنتی، فضای درونی خانواده و محیط جامعه محل زندگی اشاره نمود؛ در برخی مناطق عشایری تعصبات طایفه‌ای را به‌عنوان هنجار و ارزش مقبول معرفی می‌نمایند و فردی که پایبندی بیشتری به این موضوع داشته باشد، گویی ارزش بیشتری را در میان آن جامعه کسب نموده است. بدون تردید ارزش‌های اساسی هر فرد تعیین‌کننده خط‌مشی و تصمیمات مهم زندگی وی است که این موضوع حسب ارزش انتخابی فرد می‌تواند مورد نقد یا تحسین قرار گیرد. برای مثال شخصی که برای دفاع از خاک کشور خود در مقابل تهاجم بیگانگان جان خود را نثار می‌کند، بدون شک اقدام بسیار ارزشمندی را انجام داده است؛ در مقابل چنانچه شخصی مرتکب ضرب‌وجرح یا قتل شخص دیگر شود، صرفاً به این دلیل که نسبت به بزرگ یا کدخدای طایفه‌ای که مجرم به آن تعلق دارد توهین و هتک حرمت نموده است، بی‌شک مرتکب رفتاری اشتباه و بسیار مذموم شده است. علاوه بر این، تعصبات قومی و طایفه‌ای می‌توانند به وجود آورنده تفکرات «ما و آنها» شوند که درنتیجه آن، اعضای یک گروه به‌عنوان دشمنان دیده می‌شوند و برای مقابله با آنها از انواع خشونت و جرم‌آمیز استفاده می‌کنند. این تفکرات «ما و آنها» ممکن است به تشویق به عمل‌های خشونت‌آمیز نزد افراد این گروه منجر شود و باعث افزایش جرایم خشن در برابر افراد یا گروه‌های مخالف شود.

۲-۲- سنت‌ها و ارزش‌های ناکارآمد

بدیهی است هر جامعه‌ای در هر مقیاسی کوچک یا بزرگ، دارای ارزش‌ها و سنن مخصوص به خود است. این مؤلفه‌های فرهنگی هم می‌تواند مطلوب و هم نامطلوب قلمداد شود که با گذر اعصار و دوره‌های مختلف دستخوش تغییر و دگرگونی می‌شوند. در مناطق دارای فرهنگ بسته و درهم‌تنیده که مردم آن پایبندی عمیقی به فرهنگ حاکم بر محل زیست خود دارند، برخی از رسوم نابهنجار به‌سختی دچار تغییر و تحول می‌شود. با وجود بسیاری از ویژگی‌های مثبت جامعه

45. Nicola Palomero-Gallagher and Katrin Amunts, "A short review on emotion processing: a lateralized network of neuronal networks", *Brain Structure and Function*, 227(2022), 677.

عشایری، برخی از رسوم و سنن نامطلوب آن مستعد وقوع جرایم خشن است.[٤٦] در ادامه به برخی از سنن و رسوم غلط اشاره خواهیم کرد؛ ۱- رسم تیراندازی در مراسم عروسی و عزا که گاه بر اثر خطای در شلیک یا عدم مهارت ضارب سبب جراحت یا قتل دیگران می‌شود.[٤٧] ۲- آیین چوب‌بازی در جشن و شادی‌ها که بیشتر در بین قوم بختیاری مناطق زاگرس نشین رواج دارد. در این بازی دو مرد با دو چوب به مبارزه نمادین با یکدیگر می‌پردازند که یک نفر در نقش مهاجم و دیگری مدافع قرار می‌گیرد.[٤٨-٤٩] این بازی ممکن است منجر به صدمات جسمانی مانند کبودی و یا حتی شکستگی دست‌وپا و گاهی نیز قتل غیرعمدی شود.[٥٠] از نظر نگارندگان این رفتار می‌تواند جرم ایراد ضرب یا جرح عمدی تلقی شود؛ به این استدلال که نخست: بدیهی است که مجرد انگیزه ناشی از این رفتار که جشن و شادی است، نمی‌تواند از منظر قوانین کیفری مجاز تلقی شود. دوم، چنانچه به‌منظور جرم ندانستن این رفتار بر فقدان رکن روانی رفتار مورد اشاره تأکید شود، نیز دارای اشکال است؛ زیرا که مطابق با ماده ١٤٤ قانون مجازات اسلامی ابتدا علم به موضوع جرم محرز است، یعنی ضارب علم و آگاهی بر نواختن ضربات بر جسم انسان دیگری را دارد. از طرف دیگر حتی اگر قصد مستقیم نتیجه یعنی مصدوم شدن مضروب را نداشته باشد، بدون تردید قصد تبعی یا علم به وقوع چنین نتیجه‌ای را دارد و همین امر برای محقق شدن رکن روانی جرم مذکور کافی تلقی می‌شود. ۳- عامل دیگر نادیده گرفتن حقوق زنان است که می‌تواند آنان را مستعد بزه‌دیدگی نماید. در این زمینه مواردی را می‌توان برشمرد، از قبیل محرومیت زنان از ماترک یا ارث‌بری، عدم تمایل اکثریت جامعه مردان این

---

٤٦. سید سجاد کاظمی سرکانه، «آن سوی دیوار سوءظن، نگاهی به تأثیر آداب و رسوم بر وقوع قتل‌های شرافتی»، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، ۵، ۱۶(۱۳۸۹)، ۱۱۷.

٤٧. به گزارش خبرگزاری فارس از شادگان، باز هم تیراندازی در مراسم جشن و عروسی در شهرستان حادثه‌ساز شد و برخی از اهالی این شهر را به سوگ نشاند. در پی استفاده از سلاح گرم و شلیک هوایی به بهانه خوشحالی در مراسم عروسی، یک نفر از اهالی شادگان کشته و فردی دیگر دچار مصدومیت شد... نک: تابناک، «تیراندازی در شادگان عروسی را به عزا تبدیل کرد»، ۱۳۹۶/۰۱/۰۸. قابل دسترسی در:
https://www.tabnak.ir/fa/news/680120/

٤٨. سریا داوودی حموله، دانشنامهٔ قوم بختیاری (اهواز: نشر معتبر، ۱۳۹۳)، ۴۷۵.

٤٩. رضا سرلک، آداب و رسوم و فرهنگ عامهٔ ایل بختیاری چهارلنگ (تهران: نشر طهوری، ۱۳۸۵)، ۳۸.

٥٠. جمعه ۱۰ مرداد ۹۸ در جشن عروسی یکی از اهالی منطقه صمصامی شهرستان کوهرنگ هنگام اجرای برنامه محلی چوب‌بازی که از آیین‌های کهن این منطقه است، چوب از دست یکی از بازیگران رها شد و به پشت گوش و سر یکی از تماشاگران برخورد کرد. مصدوم اول متأسفانه جان خود را از دست داد و مصدوم دوم پس از اقدامات درمانی ترخیص شد. نک: باشگاه خبرنگاران جوان، «آیین سنتی چوب بازی دو کشته و زخمی بر جای گذاشت»، ۱۱ مرداد ۱۳۹۸. قابل دسترسی در:
https://www.yjc.ir/fa/news/7023261/

مناطق به شاغل بودن یا استقلال مالی زنان، ازدواج دختران در سنین خیلی پایین، سنت قدیمی که طبق آن دختری از خانواده قاتل جهت تشفی خاطر خانواده مقتول به عقد آنان درمی‌آید و تا آخر عمر خود مورد انواع هجمه‌ها و خشونت‌ها قرار می‌گیرد[۵۱] که در میان اعراب خوزستان از آن به‌عنوان «ازدواج فَصل» یاد می‌شود. زنانی که به این صورت مبادله می‌شوند، «فَصلیه» نام دارند. وی به‌جز غذا خوردن حق دیگری ندارد. به زن فصلیه، شیربها تعلق نمی‌گیرد و حق طلاق نیز ندارد، ولی بنا به تمایل شوهر میزانی مهریه برای او تعیین می‌شود. در اغلب ایلات دیگر کم‌وبیش این‌گونه ازدواج وجود دارد.[۵۲] چنین مواردی موجب تضعیف جایگاه زن و نادیده گرفتن حقوق آنان گردیده و سبب انعکاس ضعف و بی‌پناهی جنسیت زن در اذهان عموم این مناطق می‌شود. این هنجارها گاه سبب تحریک برخی مردان شده که به سهولت و بدون ترس از سرزنش جامعه محلی مرتکب انواع خشونت علیه زنان شوند. ٤- عامل بعدی زمینه‌ساز جرایم خشن، علاقه شدید به داشتن سلاح گرم در مناطق عشایری است؛ تا حدی که سلاح گرم در بسیاری از سروده‌های محلی ستایش شده است.[۵۳] این موضوع نیز پیشگیری از جرایم خشن مرتبط با سلاح را در این مناطق با مشکل جدی مواجه می‌سازد؛ زیرا که از لحاظ روان‌شناختی وقتی فردی سلاح در اختیار داشته باشد، اطمینان خاطر بیشتری دارد و همچنین برای ارتکاب جرم جسارت بیشتری پیدا می‌کند. از طرف دیگر وقتی سلاح به‌راحتی در دسترس همگان باشد، از آنجایی که همه افراد خویشتن‌دار نیستند و در کشور ما مانند برخی کشورهای دیگر که حمل و نگهداری سلاح در آن سهل‌تر است، فرهنگ و قوانین استفاده از آن آموزش داده نمی‌شود، از این رو به‌محض هر نوع اختلاف یا درگیری ممکن است از سلاح استفاده شود و منجر به جرح یا قتل منازعین گردد. سنن و رسوم منفی دیگری نیز وجود دارد که دستگاه عدالت کیفری را در کنترل و کاهش جرایم خشن با چالش‌های جدی روبه‌رو می‌سازد، لکن چون ذکر تمامی آنان خارج از ظرفیت این مقاله است، به موارد مذکور بسنده می‌شود.

۲-۳- ناآگاهی از حقوق و تکالیف

یکی دیگر از چالش‌های پیشگیری را می‌توان عدم اطلاع و آشنایی کافی با حقوق و تکالیف قانونی برشمرد. یکی از خلأهای موجود در مناطق عشایری، محدودیت دسترسی به آموزش و

---

۵۱. عبدالعلی خسروی، فرهنگ بختیاری (اصفهان: انتشارات فرهنگسرا، ۱۳۷۲)، ۱۷۰.

۵۲. غلامرضا ارجمندی و ابوالقاسم نوروزی، «حل منازعات قومی در میان عشایر بختیاری شهرستان ایذه: رسم خون‌بری یا خون‌بس»، نشریه بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۱،۱(۱۳۸۹)، ۳۸.

۵۳. معصومه باقری و دیگران، «واکاوی تعیین‌گرهای اجتماعی و فرهنگی نگهداری و استفاده از سلاح گرم در استان خوزستان»، پژوهشهای راهبردی مسائل اجتماعی، ۱۲، ۴۳(۱۴۰۲)، ۳۷.

اطلاعات حقوقی است. بسیاری از مردم جوامع عشایری در مناطق دورافتاده و کم‌جمعیت زندگی می‌کنند که به منابع آموزشی مطلوب دسترسی ندارند. به‌علاوه شرایط زندگی کوچ‌نشینی و روستانشینی باعث می‌شود که این افراد ارتباط کمتری با ساختارهای رسمی دولتی داشته باشند؛ این امر می‌تواند سبب محدودیت در آگاهی آنها از قوانین و مقررات شود. همچنین عوامل ناشی از فرهنگ سنتی نیز ممکن است بر پذیرش مفاهیم حقوقی مدرن تأثیر بگذارد و موجب شود که مردم عشایری به‌جای اعتماد به نظام حقوقی رسمی، به قوانین و عرف‌های داخلی خود رجوع کنند. در شرایطی که افراد از حقوق خود آگاهی نداشته باشند، ممکن است در مواجهه با مشکلات و اختلافات به‌جای توسل به راه‌حل‌های قانونی، خود درصدد پاسخ برآیند و واکنش آنها توأم با خشونت باشد؛ زیرا اطلاع ندارند که از طریق سازکارهای قانونی قادر به حل مشکلات خود خواهند بود. به‌عنوان نمونه در بسیاری موارد، وجود اختلافات ملکی در مناطق عشایری به‌جای آنکه در محاکم قضایی حل‌وفصل شود، منجر به نزاع و درگیری و خشونت می‌شود. البته در این نمونه و سایر موارد اختلاف، نمی‌توان گفت که تنها عامل واکنش‌های خشونت‌آمیز در مواجهه با اختلافات، فقدان آگاهی از اطلاعات حقوقی است؛ بلکه علل دیگر را می‌توان در بستر کمبود منابع ارضی، عدم تعیین دقیق حدود املاک و فقدان راه‌حل‌های قانونی معتبر مانند طرح کاداستر یا ثبت رسمی املاک برای رفع منازعات ملکی، جستجو کرد. همچنین در برخی موارد افزون بر عوامل پیش‌گفته، به‌منظور پرهیز از انتساب برچسب‌هایی نظیر بی‌عرضگی یا ضعف در میان جامعه محلی، ممکن است واکنش‌های خشونت‌آمیز بروز یابد.

اگر افراد اطلاع نداشته باشند که چه رفتاری قانونی یا غیرقانونی است و از طرفی از تکالیف و مسئولیت‌های قانونی خود آگاهی نداشته باشند، احتمال بیشتری می‌رود که به‌طور ناآگاهانه یا بی‌توجه به تبعات قانونی مرتکب جرم شوند. این موضوع علاوه بر اینکه موجب افزایش بی‌نظمی و خشونت‌های مجرمانه می‌شود، باعث می‌شود که سیستم‌های رسمی پیشگیری از جرم عملکرد مطلوبی نداشته باشند، زیرا جامعه محلی از قوانین مشترک و رفتارهای مورد انتظار اطلاع لازم را ندارد.

۲-٤- عدم اعتماد به سیستم عدالت کیفری

عدم اعتماد به سیستم عدالت کیفری از عوامل متعددی ناشی می‌شود که به‌تنهایی یا در تقارن با دیگر عوامل سبب می‌شود افراد در جامعه عشایری به‌جای اعتماد به سیستم قضایی و مجریان عدالت، به شیوه‌های خودیاری یا رفتارهای خشونت‌آمیز روی آورند. علل مذکور را می‌توان در دو دسته تقسیم‌بندی و تحلیل نمود؛ دسته اول مربوط به خود جامعه محلی و فرهنگ سنتی حاکم بر آن است. وابستگی شدید افراد به فرهنگ سنتی و گاه غیرمنعطف، اغلب ریشه در ساختارهای اجتماعی و فرهنگی دارد که افراد را به پیروی از روش‌های غیررسمی و سنتی حل‌وفصل اختلافات

تشویق می‌کند. برای مثال از آنجایی که مفهوم «غیرت» و حفظ آبرو و جایگاه اجتماعی در جوامع عشایری از اهمیت بالایی برخوردار است، بسیاری از افراد از ترس اینکه با طرح شکایت در مراجع قانونی، آبروی خود یا طایفه‌شان خدشه‌دار شود، از پیگیری حقوق خود از طریق مراجع قانونی امتناع می‌کنند. همچنین در بسیاری از جوامع سنتی و عشایری، روابط خانوادگی و قبیله‌ای اهمیت وافری دارد و افراد تمایل دارند تا اختلافات خود را در چهارچوب فضای این روابط حل کنند. این پایبندی به فرهنگ سنتی می‌تواند منجر به رویکردهایی مانند داوری داخلی، مذاکره بین بزرگان قبیله، یا حتی روش‌های خشونت‌آمیز برای حل اختلافات شود. به نظر می‌رسد علاوه بر تأثیرپذیری از فرهنگ سنتی، چنین دیدگاهی می‌تواند معلول عدم آگاهی از عملکرد سیستم عدالت کیفری، عدم اعتماد به کارایی آن و یا نگرانی از دست دادن کنترل مشکل به‌وجودآمده در برابر سیستم قضایی نیز باشد. زمانی که باور جمعی در میان افراد محلی شکل بگیرد که روش‌های سنتی حل اختلاف ـ حتی با وجود ماهیت سخت و خشونت‌آمیز احتمالی‌شان ـ کارآیی مؤثرتری نسبت به فرایندهای رسمی سیستم عدالت کیفری دارند، به‌تبع آن، گرایش به ارجاع اختلافات به مراجع قانونی به‌شدت کاهش می‌یابد. همچنین عوامل دیگری نیز در تقارن با فرهنگ سنتی نقش مؤثری در تشدید بی‌اعتمادی به سیستم کیفری ایفا می‌کنند. برای نمونه اگر مردم از انتقام مجرمین یا شرکای آنها ترس داشته باشند، باعث می‌شود از گزارش جرایم را به مراجع قانونی یا همکاری با متولیان نظام کیفری خودداری نمایند. همچنین ترس از مواجهه با ساختارهای رسمی و بیگانه سیستم کیفری که ممکن است با ارزش‌های سنتی آنها همخوانی نداشته باشد، می‌تواند عاملی دیگر برای عدم اطمینان به سیستم عدالت کیفری باشد. درنتیجه این امر گاه منجر به انتقام خصوصی و رفتارهای خشونت‌آمیز می‌شود. دسته دوم ایراداتی هستند که به سیستم عدالت کیفری مربوط می‌شوند و موجب بی‌اعتمادی جامعه محلی می‌شوند. عللی ازجمله اطاله دادرسی می‌تواند باعث ناامیدی و گسست مردم از سیستم قضایی شود. وقتی که فصل خصومت در مورد یک پرونده مدت‌ها به طول انجامد، این احساس و ذهنیت را در مردم ایجاد می‌کند که در سیستم قضایی عدالت به‌موقع برقرار نمی‌شود و این امر منجر به کاهش اعتماد عمومی می‌شود. اطاله در دادرسی‌ها ممکن است ناشی از کمبود منابع انسانی، ضعف مدیریتی و فرایندهای ناکارآمد باشد. کند شدن روند رسیدگی‌ها می‌تواند سبب گرایش افراد به راه‌حل‌های سریع‌تر اما غیررسمی شود، حتی اگر این راه‌حل‌ها به خشونت یا حل اختلافات به شیوه‌های سنتی منجر شود. فساد و سوءاستفاده از قدرت، عدم شفافیت و پاسخگویی و ناکارآمدی در حل‌وفصل اختلافات را نیز می‌توان ازجمله عوامل دیگری برشمرد که خود سیستم عدالت کیفری از این رهگذر موجب نارضایتی مردم جامعه عشایری و عدم گزینش مراجع قانونی به‌عنوان مکانیسم‌های قانونی حل اختلاف خواهد شد.

۲-۵- دگرگونی در سبک و شیوه زندگی

در چند دهه اخیر سبک و شیوه زندگی عشایری به‌مرور دچار دگردیسی و تحولاتی شده است. یکی از عوامل مؤثر در تغییر الگوی زیستی جامعه مذکور، مهاجرت‌های گروهی عشایر به شهرها بوده است. افراد مهاجر حتی پس از انتقال محل زندگی خود به شهر کماکان ارتباطات و مراودات خود را با خویشان و زادگاه خود حفظ می‌نمودند. در بستر این معاشرت‌ها شماری از پارادایم‌های زندگی شهری به مناطق عشایری منتقل می‌شد و به‌مرور زمان تغییراتی در شیوه زندگی حاصل می‌گردید. البته در حال حاضر در اثر افزایش سرعت روند جهانی شدن و نفوذ فراگیر رسانه‌های اجتماعی، حتی فارغ از چنین رفت‌وآمدهایی نیز تحولات فرهنگی و اجتماعی تمامی ابعاد زندگی عشایری را احاطه نموده است. امروزه مردم جامعه عشایری حتی بدون حضور فیزیکی و تردد در شهرها، در منزل خود و با دیدن ظواهر زندگی شهری و جهانی در شبکه‌های اجتماعی، از نظر الگوی فکری در معرض تغییر قرار گرفته و این تغییر تمامی جنبه‌های زندگی آنها، از پوشش تا رفتار و افکار را در برمی‌گیرد.

تحولات مورد اشاره و گذار از زندگی سنتی به مدرن، قابلیت ایجاد چالش‌هایی در پیشگیری از جرم را دارد. بدین‌صورت که این تغییرات می‌تواند سبب ایجاد تعارض‌های فکری و فرهنگی برای افراد شده و به‌عنوان علل محرک برای خشونت‌های مجرمانه مطرح شود. توضیح آنکه هنگام مواجهه افراد با سبک زندگی مدرن، ممکن است با تضادهایی بین ارزش‌ها و باورهای خود مواجه شوند. ارزش‌های سنتی ممکن است تأکید بیشتری بر تعاون جمعی، اتکا بر ارتباطات خانوادگی و قبیله‌ای و حفظ فرهنگ و رسوم قدیمی و در مقابل ارزش‌های مدرن به استقلال و توسعه فردی و پذیرش اصول جامعه جدید و جهانی‌تر تمایل داشته باشد. برای نمونه تا قبل از سرایت الگوهای جدید سبک زندگی به مناطق عشایری، زنان از حقوق کمتری برخوردار بوده و علاوه بر خانه‌داری، در امور مردانه مانند دامداری و کشاورزی نیز مساعدت کرده و در اکثر امور مطیع مردان بوده‌اند. به‌مرور زمان و ضمن آشنایی با جنبش‌های فمینیستی و مقایسه خود با زنان جوامع دیگر، بعضی از زنان جامعه عشایری که تاکنون به جهت فرهنگ حاکم از بسیاری از حقوق خود اغماض نموده‌اند، ممکن است پیگیر بسیاری از حقوق قانونی شوند یا حتی فراتر از آن بروند. در ادامه بسیاری از مطالبات زنان از نظر مردانِ با تفکر سنتی، شورشی علیه مردانگی ایشان و ارزش‌های عشایری تلقی می‌شود. این امر می‌تواند موجب بروز اختلافات شدید و حتی درگیری و رفتارهای خشن علیه زنان شود. یا اینکه به‌طور مثال ممکن است یک جوان دارای تحصیلات عالی دانشگاهی با تیپ و ظاهر اداری با تأثیرپذیری از فرهنگ علاقه به سلاح گرم در میان عشایر، یک قبضه اسلحه در خودروی خود نگهداری و با آن تردد نماید. در دسترس بودن

اسلحه، خطر استفاده از آن را به‌محض کوچک‌ترین تصادف یا مشاجره در حین رانندگی افزایش می‌دهد.

از مطالب مذکور این‌گونه استنباط می‌شود که تغییر در سبک و الگوی زندگی عشایر، در عین حال که ممکن است آسایش و امکانات بیشتری را فراهم آورد، از طرف دیگر موجب ظهور تعارض‌هایی بین فرهنگ سنتی و جدید می‌شود که به نمونه‌هایی از آن اشاره گردید. این تضادها و اصطکاک بین دو فرهنگ گاه منجر به عدم تعادل در شخصیت و ارزش‌های افراد می‌شود که این وضعیت می‌تواند افزایش ناپایداری روانی و اجتماعی و به‌تبع آن واکنش‌های خشن را در پی داشته باشد.

۳- راهکاری پیشگیرانه در قبال جرایم خشن جامعه عشیره‌ای

یکی از ویژگی‌های جرم‌شناسی به‌عنوان علم تبیین پدیده مجرمانه و ارائه راهکارهای اصلاح و پیشگیرانه،[۵۴] فرامرزی بودن آن است. خصیصه فراملی بودن جرم سبب شده است که نظریه‌های جرم‌شناسی بیشتر در سطح کلان و بین‌المللی تکامل یافته و به چهارچوب‌های مطالعاتی غالب تبدیل شوند. جرم‌شناسی تاکنون به جایگاه واقعی خود در نظام کیفری ایران دست نیافته و هم‌اکنون در حال پیشرفت در این مسیر است. علت این امر آن است که غالب منابع جرم‌شناسی در ایران ترجمه و برگردان افکار و تقریرات جرم‌شناسان غربی بوده و کمتر به بومی‌سازی آموزه‌های جرم‌شناسی در تطبیق با فرهنگ ایرانی و در مقیاس محدودتر فرهنگ عشایری پرداخته شده است؛ هدف این قسمت، نقد علل وقوع جرایم خشن عشایری در چهارچوب نظریات جرم‌شناسی، و به دنبال آن، تجویز راهبردهای پیشگیری مبتنی بر فرهنگ و سنت‌های خاص این جوامع است.

۳-۱- تبیین علّی در بستر فرهنگ بومی

در بادی امر اشاره به این نکته ضروری است که اگرچه عنوان تحقیق معطوف به موضوع «پیشگیری» است، اما مرحله مقدماتی و ضروری پیشگیری، همان کشف و تبیین علّی پدیده مجرمانه است؛ توضیح آنکه تا زمانی که علت‌ها ناشناخته بماند، اصولاً پیشگیری از جرم ناممکن خواهد بود؛ بنابراین قبل از ورود به مبحث بعدی یعنی راهکارهای پیشگیری، بررسی نظری علل جرایم خشن در جامعه عشایری ضروری و لازم به نظر می‌رسد.

وقوع جرایم خشن در مناطق عشایری ایران محدود به یک علت واحد نمی‌شود، بلکه برای ریشه‌یابی جرم‌شناختی این پدیده می‌بایست نظریات متعددی را مورد تحلیل قرار داد که در ادامه به مهم‌ترین رویکردهای جرم‌شناسانه در این زمینه اشاره خواهیم کرد؛

---

۵۴. مهدی کی‌نیا، مبانی جرم‌شناسی (تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۸)، ۲.

۱- در سال ۱۹۳۸ جرم‌شناس سوئدی‌تبار آمریکایی به نام تورستن سلین[۵۵] نظریه‌ای تحت عنوان «تعارض فرهنگی»[۵۶] را مطرح نمود که بر مبنای آن بر این باور است که جرم ناشی از برخورد فرهنگ‌ها و نتیجه تعارض موجود بین آنها است.[۵۷] یعنی تضاد موجود بین قوانین رسمی یک کشور و هنجارهای رفتاری خاص یک گروه قومی یا نژادی سبب وقوع جرم می‌شود. زمانی که تعارض فرهنگ‌ها به وجود می‌آید، اطاعت از هنجارهای خرده‌فرهنگی می‌تواند به‌عنوان فعل مجرمانه خود را نشان دهند. در برخی از نواحی عشایری ایران، مشاهده می‌شود که در صورت وقوع جرم خشن، خرده‌فرهنگ مقابله‌به‌مثل (تقاص)، چه از سوی بزه‌دیده و چه از سوی خانواده او، به‌صورت پراکنده رواج دارد؛ این امر، عدم ارجاع و رجوع به مراجع رسمی قضایی را به دنبال دارد. در صورتی که اولیای دم یک فرد مقتول، بدون ورود نهادهای قانونی، به قاتل دست پیدا کرده و وی را به قتل برسانند، این خرده‌فرهنگ به‌وضوح در تضاد کلی با فرهنگ حقوقی و نظام قضایی رسمی کشور است. بدین وصف که طبق مواد ٤١٩ و ٤٢٠ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، قصاص نفس پس از استیذان از مقام رهبری از طریق واحد اجرای احکام کیفری مربوط انجام می‌گیرد و اگر ولی دم یا صاحب حق قصاص برخلاف مقررات اقدام به قصاص کند، به حبس تعزیری محکوم خواهد شد؛ بنابراین تضاد بین فرهنگ و قوانین رسمی کشور با خرده‌فرهنگ‌های بومی متعارض بدین شکل می‌تواند سبب بروز خشونت‌های مجرمانه شود.

۲- نظریه فشار[۵۸] یک نظریه جامعه‌شناختی در حوزه جرم‌شناسی است که در سال ۱۹۳۸ میلادی توسط رابرت کی. مرتُن[۵۹] توسعه یافت. این رهیافت به‌طور کلی بیان می‌کند که جامعه افراد را برای دستیابی به اهداف مقبول اجتماعی مورد فشار قرار می‌دهد و این فشار زمانی ایجاد می‌شود که ابزارها و فرصت‌های یکسان برای رسیدن به اهداف در دسترس همه افراد نباشد.[۶۰] این فشار ممکن است در قالب واکنش‌های مجرمانه مانند رفتارهای خشن بروز یابد. محرومیت اقتصادی، عدم اشتغال و محدودیت منابع معیشتی در بسیاری از مناطق عشایری به نسبت جوامع شهری گسترده‌تر است. این محدودیت‌ها و ناپایداری اقتصادی و اجتماعی ناشی از شیوه زندگی روستانشینی و کوچ‌نشینی، فشارهای روانی و اجتماعی زیادی را بر افراد این مناطق وارد می‌کند. برای نمونه گاهی پیرامون استفاده یا تقسیم منابع طبیعی به دلیل کمبود منابع معیشتی مانند آب و زمین‌های چرای دام، نزاع‌های خشونت‌آمیز رخ می‌دهد. مطابق با نظریه

55. Thorsten Sellin
56. Cultural Conflict
۵۷. جاوید صلاحی، کلیات جرم‌شناسی و تئوری‌های جدید (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۳)، ۱۱۵.
58. Strain Theory
59. Robert k. Merton
60. Robert k. Merton, “Social and Anomie”, *American Sociological Review*, 3, 5(1938), 672-682.

فشار، در مناطق عشایری نیز افرادی که به دنبال راه‌های سریع و فوری برای رفع مشکلات اقتصادی خود هستند، ممکن است در اثر فشار ناشی از ناکامی در نیل به اهداف خود از شیوه‌های خشن و مجرمانه مانند نزاع، زورگیری و سرقت مسلحانه برای رسیدن به اهداف اقتصادی استفاده نمایند.

۳- ازجمله نظریه‌های تأثیرگذار حوزه جامعه‌شناسی انحرافات، نظریه کنترل اجتماعی[۶۱] است که به تبیین و تحلیل کج‌رفتاری‌های اجتماعی پرداخته و علت اصلی کج‌رفتاری را فقدان کنترل اجتماعی می‌داند. مطابق این دیدگاه فرض اصلی این است که افراد به‌طور طبیعی به کج‌رفتاری تمایل دارند و در صورت فقدان کنترل، مرتکب انحراف و کج‌رَوی می‌شوند.[۶۲] این نظریه از جانب تراویس هیرشی[۶۳] جامعه‌شناس و جرم‌شناس آمریکایی در سال ۱۹۶۹ میلادی در کتاب معروف او «علل بزهکاری» مطرح گردید. هیرشی برخلاف سایر نظریه‌پردازان که بر مجرم و محیط نظر می‌افکنند، بر افراد غیربزهکار و اینکه بر اساس کدام عوامل فرهنگی مرتکب جرم نمی‌شوند، تمرکز دارد. او انحراف و بزهکاری را معلول شکست یا ضعف پیوندهای فرهنگی ـ اجتماعی فرد با سایرین دانسته و چهار جزء اصلی پیوند فرد با جامعه را چنین شناسایی می‌کند؛ الف- وابستگی: وقتی فردی به هنجارهای اجتماعی، تمایلات، انتظارات، نظریات و عقاید دیگران اهمیت نداده و بی‌تفاوت باشد، پیوند او با جامعه ضعیف گشته و خود را در ارتکاب انحراف و بزه آزاد می‌بیند؛ زیرا مبنای اصلی درونی کردن هنجارها، وابستگی به دیگران است که همان بُعد جامعه‌شناختی وجدان در روان‌شناسی است. ب- تعهد: افرادی که بر روی اهدافی مانند تحصیل، شغل، خانواده و دوستان سرمایه‌گذاری کرده‌اند و وقت و انرژی خود را در راه آنها صرف کرده‌اند، بیشتر به فعالیت‌های متداول زندگی تعهد دارند. از این رو به موقعیت و پایگاه اجتماعی که با تلاش خود به دست آورده‌اند، متعهد بوده و کج‌رفتاری نمی‌کنند. پ- درگیر بودن یا مشغولیت: معمولاً کسانی که درگیر کار، زندگی خانوادگی، سرگرمی، مشارکت اجتماعی و امثال این فعالیت‌ها هستند، کمتر فرصت پیدا می‌کنند که هنجارشکنی کنند. ت- ایمان یا باور: هر چقدر میزان اعتقاد به ارزش‌های اخلاقی و هنجارهای فرهنگی ضعیف‌تر باشد، احتمال بروز کج‌رفتاری در فرد بیشتر می‌شود.

مناطق طایفه‌ای و عشایری، جوامعی با ساختار اجتماعی خاص هستند که در آنها پیوندها و علقه‌های اجتماعی افراد با گروه طایفه یا عشیره نقشی محوری دارد. این علایق می‌توانند هم به‌عنوان عاملی بازدارنده در برابر جرم و هم بالعکس به‌عنوان عامل وقوع جرایم عمل نمایند. در بُعد بازدارندگی، پیوندهای قوی اجتماعی در مناطق طایفه‌ای و عشایری باعث می‌شوند تا افراد

61. Social Control Theory

۶۲. علی‌حسین نجفی ابرندآبادی و حمید هاشم‌بیگی، دانشنامه جرم‌شناسی (تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۹۷)، ۷۷.

63. Traviss Hirschi

به دلیل ترس از طرد شدن از گروه و آسیب به آبرو و حیثیت خود و خانواده خود، از انجام رفتارهای جرم‌خیز خودداری کنند. با وجود این در برخی موارد، این پیوندها می‌توانند به عاملی جرم‌زا نیز تبدیل شوند. برای مثال در برخی جوامع طایفه‌ای ارزش قائل شدن برای قدرت و خشونت به‌عنوان راهی برای حل مشکلات و تعارضات در نظر گرفته می‌شود که این موضوع می‌تواند به وقوع جرایم خشن منجر شود. از سوی دیگر وجود سلسله‌مراتب قدرت غیررسمی در بین قبیله یا طایفه و ضعف نهادهای کنترل اجتماعی رسمی باعث می‌شود تا مجرمین گرفتار چنگال عدالت نشده یا به‌طور قاطع با آنان برخورد نشود. برای نمونه شخصی که به بزرگان و رؤسای یک طایفه تعهد دارد، ممکن است به دستور این افراد که در آن طایفه دارای قدرت غیررسمی هستند، در مواردی مانند انتقام‌جویی مرتکب جنایاتی علیه اشخاص دیگر شود. وجود حس انتقام‌جویی در برخی جوامع طایفه‌ای باعث می‌شود تا در صورت وقوع یک جرم، افراد به دنبال انتقام‌گیری شخصی باشند که این موضوع می‌تواند به یک چرخه معیوب از خشونت منجر شود. همچنین در این زمینه می‌توان به ضعف نهادهای رسمی در کنترل و نظارت اجتماعی و اجرای قوانین اشاره داشت. در مناطق عشایری نهادهای حکومتی و قضایی گاه به دلیل پراکندگی جغرافیایی عشایر و عدم دسترسی مناسب و صعب‌العبور بودن بسیاری از مناطق، نمی‌توانند به‌طور مؤثر قوانین را اجرا و کنترل کنند و نظارت لازم را بر افراد داشته باشند. این ضعف در نظارت و کنترل و عدم دسترسی آسان به مراجع قانونی موجب افزایش تمایل به استفاده از روش‌های خشونت‌آمیز برای حل اختلافات می‌شود.

٤- یکی از نظریات کلاسیک نوظهور در جرم‌شناسی نظریه فرصت جرم[٦٤] است که ابتدا توسط رونالد کلارک[٦٥] در سال ۱۹۹۵ میلادی ارائه شد. در بررسی مبانی نظریه فرصت اثرات سه دیدگاه معروف فعالیت روزمره،[٦٦] دیدگاه الگوی بازار جرم و تئوری انتخاب معقول[٦٧] به چشم می‌خورد. هر یک از سه دیدگاه اخیر ارتکاب جرم را از زاویه‌ای بررسی کرده و درنهایت همه آنها به این نقطه مشترک رسیده‌اند که فرصت‌های جرم اهمیت فراوانی در وقوع جرم یا پیشگیری از آن دارند؛ بنابراین تفکر حاکم بر نظریه فرصت آن است که به‌صرف وجود بزهکار و بزه‌دیده جرم واقع نمی‌شود، بلکه باید فرصت و موقعیت‌های مناسب برای ارتکاب جرم نیز فراهم باشد.[٦٨] این نظریه تأکید دارد که کاهش فرصت‌های ارتکاب جرم می‌تواند به کاهش نرخ جرم منجر شود.

مناطق عشایری به دلیل ویژگی‌های خاص جغرافیایی، فرهنگی و اجتماعی خود، گاه فرصت‌های

64. Crime Opportunity Theory
65. Ronald Clarke
66. Routine Activity Theory
67. Rational Choice Theory
٦٨. فرید محسنی، نظریه‌های جرم‌شناسی (تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه، ۱۳۹۷)، ۳۹۶-۳۹۷.

مناسبی برای بروز جرایم خشن فراهم می‌کنند. از آنجایی که جمعیت مناطق عشایری معمولاً پراکنده هستند و دسترسی به آنها دشوار است، همین امر سبب می‌شود که نظارت و کنترل نیروهای انتظامی و قضایی بر این مناطق کمتر باشد. عدم حضور نیروهای امنیتی و موانع بازدارنده در این مناطق ممکن است سبب ایجاد فرصت‌های مجرمانه برای مجرمین و ارتکاب جرایم خشن مانند راهزنی، سرقت‌های مسلحانه و مقرون به آزار علیه اموال و احشام عشایر شود. مزید بر علل مورد اشاره، محدودیت دسترسی به سیستم‌های اطلاعاتی و ارتباطی مؤثر در مناطق عشایری نیز یکی از دلایل افزایش فرصت‌های ارتکاب جرایم است. به‌عنوان مثال در مواقع بروز نزاع دسته‌جمعی یا حمله راهزنان، به علت کمبود وسایل ارتباطی یا عدم آنتن‌دهی، امکان ارتباط سریع با نیروهای امنیتی و درخواست کمک وجود ندارد. این وضعیت باعث می‌شود که از یک سو، فرصت‌های ارتکاب جرم برای افراد بزهکار فراهم شود و از سوی دیگر، بزه‌دیدگان به دلیل عدم دسترسی به نهادهای امنیتی و انتظامی، ناگزیر به دفاع شخصی در برابر خطرات بپردازند. این نوع دفاع ممکن است به خروج از حدود قانونی و ارتکاب جرایم خشن منجر جدید شود.

درنهایت، ترکیب نظریات و تحلیل‌های جرم‌شناسی حاکی از آن است که وقوع جرایم خشن در مناطق عشایری ایران ناشی از عوامل متعددی است. از بارزترین این عوامل می‌توان به تعارضات فرهنگی بین نهادهای عمومی رسمی و خرده‌فرهنگ‌های محلی، فشارهای اقتصادی و اجتماعی، ضعف در سازکارهای کنترل اجتماعی و وجود فرصت‌های بزهکاری اشاره کرد. به‌منظور پیشگیری از این جرایم، تدوین و به‌کارگیری سیاست‌ها و برنامه‌هایی جامع و متناسب با شرایط خاص جوامع مورد اشاره ضروری است که در مبحث بعدی مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت.

۳-۲- بومی‌سازی راهبردها و روش‌های پیشگیری

همان‌طور که در بند قبل ذکر شد، مباحث مطالعاتی و نظریات جرم‌شناسی اغلب گستره فراملی و جهانی را مدنظر دارند؛ از این رو لازم است جرم‌شناس پس از کاوش و کشف نقش علل بومی در وقوع جرایم خشن، راهکارهای پیشگیری را نیز متناسب با جامعه بومی یا عشیره‌ای مورد مطالعه و استخراج قرار دهد؛ در غیر این صورت نسخه‌های کلی و جهان‌شمول برای کاهش کنترل بزه‌های خشن ممکن است در جوامع مورد اشاره، فاقد تأثیر و کارایی لازم باشند. بدین منظور کوشش می‌شود که شیوه‌های کنترل و یا مقابله با جرایم خشن در جوامع عشیره‌ای از منظر پیشگیری غیرکیفری، شناسایی و ارائه شود.

۳-۲-۱- پیشگیری اجتماعی

پیشگیری اجتماعی همان‌گونه که در بند اول این مقاله ذکر شد، شامل مجموعه تدابیری

می‌شود که تمرکز اصلی آن بر تأثیرگذاری بر الگوهای رفتاری و ارزش‌های فرد، تغییر در شرایط و مقتضیات روابط اجتماعی ازجمله وضعیت رفاه و بهبود کیفیت زندگی است تا از مجرم شدن افراد جلوگیری کند.[۶۹]

در مناطق عشایری با تمرکز بر تقویت ساختارهای فرهنگی و اجتماعی جامعه و ایجاد فرصت‌های مثبت برای افراد می‌توان نقش مهمی در کاهش و پیشگیری از جرایم خشن ایفا کرد. جهت دستیابی به این منظور چند راهکار کلیدی می‌توان ارائه نمود؛

۱- یکی از مهم‌ترین ابزارها، ارتقای سطح آموزشی و اطلاع‌رسانی حقوقی است که منجر به افزایش آگاهی و آشنایی با طرق مسالمت‌آمیز حل اختلافات است. برای مثال دولت می‌بایست مبادرت به احداث نهادهای فرهنگی، آموزشی و مذهبی در این مناطق نماید یا در مکان‌های محل تجمع عموم مانند مدارس و مساجد یا در جشن‌ها و مراسم محلی از طریق افراد برجسته مانند بزرگان محلی اقدام به آموزش و اطلاع‌رسانی در زمینه‌های ترویج فرهنگ صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز، احترام به حقوق شهروندی، حل اختلافات مسالمت‌آمیز و مهارت‌های زندگی به‌ویژه برای نوجوانان و جوانان عشایری نماید.

۲- تقویت نهادهای محلی برای حل اختلافات نیز نقش بسزایی در کاهش خشونت دارد. ایجاد شوراهای محلی متشکل از بزرگان و معتمدین عشایری که با حمایت حکومت به حل‌وفصل اختلافات و نزاع‌ها می‌پردازند، می‌تواند از تشدید منازعات جلوگیری کند.

۳- توسعه اقتصادی و ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار از طریق سرمایه‌گذاری در پروژه‌های کشاورزی، دامپروری و صنایع دستی که با شرایط زندگی عشایری سازگارند، به افزایش اشتغال و بهبود وضعیت معیشتی این جوامع کمک می‌کند. همچنین ایجاد بازارهای محلی برای فروش محصولات عشایری می‌تواند به تقویت اقتصاد محلی کمک کند.

٤- راهکار بعدی تقویت زیرساخت‌های ارتباطی و رسانه‌ای با افزایش دسترسی به اطلاعات و ارتقای سطح آگاهی از طریق رسانه‌های جمعی است. ایجاد ایستگاه‌های رادیویی محلی که برنامه‌های آموزشی و فرهنگی مرتبط با پیشگیری از خشونت و حل اختلافات مسالمت‌آمیز را پخش کند و استفاده از فناوری‌های مدرن مانند اینترنت و شبکه‌های اجتماعی برای ترویج آموزش‌ها و اطلاع‌رسانی‌های ضروری به جامعه عشایری ازجمله این اقدامات است.

۵- مشارکت فعال جامعه عشایری در طراحی و اجرای برنامه‌های پیشگیری نیز می‌تواند به افزایش تأثیرگذاری این برنامه‌ها کمک کند و حس مالکیت و مسئولیت‌پذیری افراد را نسبت به

---

٦٩. مهرداد رایجیان اصلی و ولی‌الله صادقی، «پیشگیری مبتنی بر توسعه فرهنگی»، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، ۸، ۲۸(۱۳۹۲)، ۱۴۵.

برنامه‌های پیشگیری افزایش دهد.

۶- بازنگری و تطبیق سیاست‌های جنایی متناسب با شرایط ساختاری و فرهنگی جوامع عشایری که از رهگذر اقدامات پیشِ رو امکان‌پذیر است: - طراحی و اجرای قوانین و سیاست‌های جنایی که نیازها و شرایط فرهنگی و اجتماعی عشایر را در نظر بگیرند؛ - ایجاد و تقویت نهادهای محلی برای حل اختلافات و کاهش تنش‌ها بر مبنای عدالت ترمیمی و بدون توسل به خشونت؛ - آموزش مقامات قضایی و نیروهای انتظامی درباره فرهنگ و نیازهای خاص جوامع عشایری برای افزایش درک و تعامل مؤثرتر؛ - افزایش آگاهی و اعتماد به نظام قضایی رسمی به‌صورت اطلاع‌رسانی حقوقی، شفافیت و پاسخگویی توسط نظام قضایی و توجه ویژه به اصل سرعت و قاطعیت در رسیدگی‌ها.

بدین ترتیب پیشگیری اجتماعی از جرایم خشن در مناطق عشایری نیازمند یک رویکرد جامع و چندجانبه است که به تقویت آموزش، ترویج فرهنگ صلح، توسعه اقتصادی و تقویت نهادهای محلی برای حل اختلافات توجه دارد و می‌تواند به ایجاد محیطی امن‌تر و پایدارتر در جوامع عشایری منجر شود.

۳-۲-۲- پیشگیری وضعی

در بخش گونه‌شناسی پیشگیری اشاره شد که پیشگیری وضعی از جرم به معنای اتخاذ تدابیری است که سبب کاهش فرصت‌های وقوع جرم و ارتقای دشواری و خطر برای مرتکب در مسیر ارتکاب جرم شود. در جوامع عشایری، به دلیل ساختار اجتماعی و فرهنگی متفاوت این جوامع، پیشگیری از جرم با چالش‌هایی مواجه است که مهم‌ترین آنها در بند قبل ذکر گردیدند. در مقابل، پیشگیری وضعی می‌تواند با توجه به شرایط خاص محیطی و اجتماعی این مناطق، به شکل‌های مختلفی اجرا شود. در ذیل شیوه‌های پیشگیری وضعی که می‌تواند تا حد زیادی موجب کاهش جرایم خشن در جوامع مذکور شود، ارائه می‌شوند؛

۱- محدودسازی دسترسی به آلات مختصه جرایم خشن: با توجه به علاقه جامعه عشایر به نگهداری از سلاح گرم و فراوانی و سهولت دسترسی به آن در بین آنان، بسیاری از افراد در وضعیت پیش‌جنایی قرار دارند و به‌واسطه کمترین اختلاف یا تعارض، ممکن است مرتکب جرایم خشن با استفاده از سلاح شوند؛ بنابراین محدود کردن دسترسی به ابزارهای خشونت‌آمیز مانند اسلحه می‌تواند تا حد زیادی از فرصت‌های خشونت‌های مجرمانه بکاهد. این اقدام می‌تواند از طریق طرح‌های جمع‌آوری سلاح غیرمجاز توسط نیروی انتظامی و یا ایجاد قوانین غیررسمی محلی برای کنترل و نظارت بر حمل و نگهداری این ابزارها انجام شود.

۲- نصب موانع فیزیکی در مکان‌های مستعد جرم: اماکنی مانند محل‌های نگهداری دام،

مستعد وقوع جرایمی مانند سرقت مسلحانه هستند. با ایجاد حصار یا موانع فیزیکی مستحکم در اطراف محل نگهداری دام یا نصب دروازه‌های قفل‌شونده در ورودی آن می‌توان فرصت‌های سرقت دام را کاهش داد.

۳- نظارت و کنترل مناطق حساس یا مستعد جرم: برخی نقاط مانند مسیرهای انتقال کالا، بازارهای محلی، چشمه‌ها و آبشخور دام‌ها و محل‌های تجمع ممکن است مستعد جرایمی مانند راهزنی، نزاع و درگیری باشند. با اقداماتی از قبیل نظارت فیزیکی و گشت‌های مستمر و مستقیم افراد معتمد محلی یا نهادهای رسمی انتظامی، استقرار نگهبانی در نزدیکی چشمه‌های آب یا مسیرهای عبور کاروان‌ها و نصب دوربین‌های نظارتی در مناطق پرخطر می‌توان از وقوع چنین جرایمی جلوگیری کرد. از طرفی احداث مراکز اجتماعی و فرهنگی که به‌عنوان پاتوق‌های امن برای جوانان عشایری عمل کنند، می‌تواند هم به افزایش نظارت اجتماعی کمک کند و هم فرصت‌های ارتکاب جرایم را محدود کند.

٤- بهبود زیرساخت‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی: بسیاری از مناطق عشیره‌ای به علت فاصله از دکل‌های مخابراتی، فاقد آنتن‌دهی مناسب برای ارتباط تلفنی هستند. همین امر موجب افزایش جذابیت ارتکاب جرایمی مانند راهزنی برای سارقین خواهد شد. از این رو تقویت شبکه‌های ارتباطی برای گزارش‌دهی سریع جرایم می‌تواند در کاهش فرصت‌های ارتکاب جرم مؤثر باشد.

٥- علامت‌گذاری و ایجاد شناسه طبیعی برای اموال و دارایی‌ها: در مناطق عشایری که اغلب دارای منابع طبیعی مانند مراتع یا چشمه‌های آب هستند، جرایمی مانند تجاوز به اراضی دیگری یا استفاده غیرمجاز از منابع، می‌تواند منجر به منازعات خشونت‌آمیز شود. بدین جهت استفاده از موانع طبیعی مانند غرس درختان خاردار در مرزها و حدود، یا موانع مصنوعی مانند ایجاد دیوارهای سنگی یا فلزی می‌تواند دسترسی به این منابع را محدود کرده و از تجاوزهای ناخواسته جلوگیری کند. همچنین شناسه‌انگاری برای دارایی‌ها به‌ویژه دام‌ها و ابزارآلات، مانند نصب پلاک در گوش دام، رنگ کردن قسمتی از بدن دام یا ابزار دامداری و زراعت، می‌تواند به کاهش انگیزه برای سرقت آنها کمک کند.

٦- استفاده از روشنایی مناسب در شب: در بسیاری از مناطق عشایری به دلیل کمبود امکانات زیرساختی، روشنایی در شب محدود است که این امر می‌تواند زمینه‌ساز وقوع جرایم در زمان تاریکی باشد. نصب پنل‌های خورشیدی در مکان‌هایی مانند محل‌های نگهداری دام، مناطق مسکونی موقت و مسیرهای عبور و مرور و استفاده از انرژی آن برای روشنایی در شب، می‌تواند احتمال وقوع جرم را کاهش دهد؛ چراکه روشنایی بیشتر باعث می‌شود که مجرمان احساس دیده شدن کرده و ریسک ارتکاب جرم برای آنها کاهش یابد.

این راهکارهای پیشگیری وضعی بیانگر آن است که از طریق تغییرات عملی و مدیریت

هوشمندانه محیط و شرایط، می‌توان به‌طور مؤثر از وقوع جرایم خشن در مناطق عشایری جلوگیری کرد. این رویکردها بر کاهش فرصت‌های ارتکاب جرم و افزایش مخاطرات برای مجرمان متمرکز هستند و می‌توانند به حفظ امنیت و صلح در این جوامع کمک نمایند.

نتیجه‌گیری

قانونگذار ایران در قوانین کیفری، قائل به تعریف و طبقه‌بندی خاصی در قبال جرایم خشن نیست، بلکه صرفاً به ذکر مصادیق آن اکتفا نموده و از این رو تعریف و طبقه‌بندی آن را به عرف و دکترین حقوق واگذار نموده است که پیش‌تر در این مقاله به آن اشاره شد. آمارهای رسمی و پژوهش‌های صورت‌گرفته بیانگر آن است که طی سالیان اخیر، نرخ جرایم خشن در استان‌های عشایری ایران روند افزایشی داشته است. در این فرض مقوله پیشگیری از جرایم مذکور در این مناطق، چالش‌های اساسی فراروی خود دارد. این چالش‌ها به‌تنهایی یا در کنار سایر علل در مسیر پیشگیری از جرم، خلل‌های اساسی وارد می‌کند و سبب می‌شود که در میان عشایر، بسیاری از اختلافات و منازعات به‌جای حل‌وفصل از طریق مراجع قانونی، به روش‌های سنتی و گاه خشونت‌آمیز منتهی شود. تعدادی از این چالش‌ها ناشی از فرهنگ و ساختار جوامع عشایری است که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: تعصبات بومی و قبیله‌ای، ارزش‌های قدیمی و ناکارآمد، ضعف در اطلاع و اشراف عمومی نسبت به حقوق و تکالیف اساسی و بیگانگی و فقدان اعتماد نسبت به سیستم عدالت قضایی. از سوی دیگر به این دلیل که رهیافت‌های جرم‌شناسی در تطبیق با فرهنگ بومی ایران به مرحله تکامل نرسیده است، هدفِ رفع چالش‌های پیشگیری در مناطق بومی و عشایری ایران با اتکا بر رهیافت‌های کلی جرم‌شناسی، به سرمنزل مقصود نخواهد رسید؛ بنابراین ضروری است ابتدا علل و زمینه‌های بروز جرایم خشن در بستر فرهنگ عشایری به‌صورت دقیق واکاوی شود و سپس متناسب با همان بافت فرهنگی و ساختاری، شیوه‌ها و راهبردهای پیشگیری طراحی و تجویز گردد. این تدابیر می‌بایست در قالب سازکارهای پیشگیری غیرکیفری ازجمله پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی، به مرحله اجرا درآید.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- ارجمندی، غلامرضا و ابوالقاسم نوروزی. «حل منازعات قومی در میان عشایر بختیاری شهرستان ایذه: رسم خون‌بری یا خون‌بس». نشریه بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۱،۱(۱۳۸۹)، ۱-٤٤.
- اردبیلی، محمدعلی. حقوق جزای عمومی، جلد اول. تهران، نشر میزان، ۱۳۸٦.
- امان‌اللهی، اسکندر. کوچ‌نشینی در ایران. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۹۸.
- باقری، معصومه، مرضیه شهریاری، سجاد بهمنی و علی بوداقی. «واکاوی تعیین‌گرهای اجتماعی و فرهنگی نگهداری و استفاده از سلاح گرم در استان خوزستان». پژوهشهای راهبردی مسائل اجتماعی، ۱۲، ٤۳(۱٤۰۲)، ۲۳-٤٦.

Doi: 10.22108/SRSPI.2024.137410.1902

- پرادل، ژان. تاریخ اندیشه‌های کیفری. ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی. چاپ اول. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۱.
- تقی‌پور، علیرضا. «پیشگیری غیرکیفری از جرم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، دانش حقوق عمومی، ۸، ۲٤(۱۳۹۸)، ۱-۱۸.

Doi: 10.22034/QJPLK.2019.170

- خسروی، عبدالعلی. فرهنگ بختیاری. اصفهان: انتشارات فرهنگسرا، ۱۳۷۲.
- داوودی حموله، سریا. دانشنامهٔ قوم بختیاری. اهواز: نشر معتبر، ۱۳۹۳.
- دهخدا، علی‌اکبر. لغتنامه دهخدا، جلد یازدهم. چاپ دوم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
- رایجیان اصلی، مهرداد و ولی‌الله صادقی. «پیشگیری مبتنی بر توسعه فرهنگی». فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، ۸، ۲۸(۱۳۹۲)، ۱٤۵-۱٦۸.
- رضوانی، علی‌اصغر. اسلام‌شناسی و پاسخ به شبهات. چاپ سوم. قم: نشر مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸٦.
- سرلک، رضا. آداب و رسوم و فرهنگ عامهٔ ایل بختیاری چهارلنگ. تهران: نشر طهوری، ۱۳۸۵.
- صلاحی، جاوید. کلیات جرم‌شناسی و تئوری‌های جدید. ویرایش اول. تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۳.
- صبح‌دل، محمد. «جایگاه حقوقی قوه قضاییه در پیشگیری اجتماعی». فصلنامه قانون‌یار، ٤، ٤(۱۳۹٦)، ۹۳-۱۰۸.
- صفی‌نژاد، جواد. «ساختار اجتماعی عشایر ایران». فصلنامه علمی مطالعات ملی، ۵، ۱۷(۱۳۸۳)، ٤۳-۸٤.
- طارم سری، مسعود، بهرام مستقیمی نسرین مصفا و جمشید ممتاز. «مفهوم تجاوز در حقوق بین‌الملل». مجله حقوقی بین‌المللی، ۷، ۸(۱۳٦٦)، ۵-۸۹.
- طریحی، فخرالدین. مجمع البحرین، جلد سوم. ترجمه و تحقیق احمد حسینی اشکوری. ویرایش سوم. تهران: نشر مرتضوی، ۱۳۷۵.
- عشایری، طاها، اسماعیل جهانی دولت‌آباد و الهام عباسی. «بررسی جامعه‌شناختی تاریخیِ سازکارهای مدیریت نزاع‌های ایلی ـ طایفه‌ای در جوامع روستایی ایران». فصلنامه توسعه اجتماعی، ۱۲، ٤۷(۱۳۹۷)، ۱۷۳-۲۱۰.

Doi: 10.22055/qjsd.2018.13657
- غلامی، حسین و حسین مرادقلی. «خون صلح؛ حل‌وفصل سنتی قتل». پژوهشهای حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۵، ۱(۱۳۹٤)، ۱۵۷-۱۸۲.
- کاظمی سرکانه، سید سجاد. «آن سوی دیوار سوءظن، نگاهی بـه تأثیر آداب و رسوم بر وقوع قتل‌های شرافتی». فصلنامه مطالعـات پیشـگیری از جـرم، ۵، ۱۶(۱۳۸۹)، ۱۱۵-۱٤۰.
- کی‌نیا، مهدی. مبانی جرم‌شناسی، جلد اول. ویرایش نهم. تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۸.
- مجدی، علی‌اکبر و همکاران. جامعه‌شناسی ایلات و عشایر. مشهد: نشر خانه علوم تربیتی، ۱۳۹۹.
- محسنی، فرید. جرم‌شناسی. چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹٤.
- محسنی، فرید. نظریه‌های جرم‌شناسی. ویرایش اول. تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه، ۱۳۹۷.
- محیط، هرمز. تاریخ شفاهی ایل شاهسون بغدادی به روایت فتح السلطان. تهران: نشر نگارینه، ۱۳۹۲.
- معین، محمد. فرهنگ فارسی، جلد اول. چاپ سوم. تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۷.
- موسوی بجنوردی، سید محمدکاظم. دائره‌المعارف بزرگ اسلامی، جلد دهم. تهران: نشر مرکز دائره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰.
- نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین و حمید هاشم‌بیگی. دانشنامه جرم‌شناسی. ویرایش پنجم. تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۹۷.
- نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین. «پیشگیری عادلانه از جرم». در: علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری). چاپ اول. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۳.
- نیازپور، امیرحسین. «حقوق پیشگیری از بزهکاری در ایران». مجله حقوقی دادگستری، ٦۸، ٤۸-٤۹(۱۳۸۳)، ۱۶۹-۲۲۶.
- هاشمی، سیدحسین. «ماهیت و ابعاد خشونت در چشم‌انداز قرآن». مجله پژوهش‌های قرآنی، ۱۰، ۳۷(۱۳۸۳)، ۱۸٤-۲۱۱.
- هانری فاورو، شارل. انسان‌شناسی: خاستگاه و مفاهیم آثار و دانشمندان. ترجمه علیرضا خدامی. چاپ اول. تهران: نشر فصل نو، ۱۳۸٦.
- یوسفوند، حسن‌رضا، یعقوب احمدی، علیرضا محسنی تبریزی و اصغر ابوالحسنی. «تبیین رابطه جرایم خشونت‌آمیز (قتل) با تأکید بر نابرابری در توسعه اجتماعی ـ اقتصادی در ایران». فصلنامه توسعه اجتماعی، ۹، ۳(۱۳۹٤)، ۱۱۵-۱٤۰.
Doi: 10.22055/qjsd.2015.11924
- یوسفی، علی و احمدرضا اصغرپور ماسوله. «قوم‌مداری و اثر آن بر روابط بین قومی در ایران». دانشنامه علوم اجتماعی تربیت مدرس، ۱، ۱(۱۳۸۸)، ۱۲۵-۱٤٤.

ب) منابع عربی

- ابن درید، محمدبن حسن. جمهره اللغه، جلد دوم. ویرایش اول. بیروت: نشر دارالعلم للملایین، ۱۹۸۸م.
- ابن منظور، محمدبن مکرم. لسان العرب، جلد چهارم. ویرایش سوم. بیروت: دار صادر، ۱٤۱٤ ق.

- الراغب الأصفهانی، أبوالقاسم الحسین بن محمد. المفردات فی غریب القرآن. المحقق: صفوان عدنان الداودی، جلد اول. بیروت: دارالقلم، ١٤١٢.

ج) منابع خارجی

- Annamoradnejad, Rahimberdi and Sedigheh Lotfi. “Demographic changes of nomadic communities in Iran (1956-2008)”. *Asian Population Studies*, 6, 3(2010), 335-345. Doi:10.1080/17441730.2010.512764
- Arbi-Aster, Anthony. “Violence”. in: William Outhivaite, Tom Battamore (Ed). *The Blackwell Dictionary of Towenthieth Century Social Thought*. U.S.A: Blackwell, 1993.
- Clarke, Ronald V. “Situational Crime Prevention”. *Crime and Justice*, 19, (1995), 91-150.
- Hoffmann, John, Timothy O. Ireland and Cothy Spatz Widom. “Traditional Socialization Theories of Violence: A Critical Examination”. in: John Archer (Ed). *Male Violence*. London: Routledge, 1994.
- Merton, Robert k. “Social and Anomie”. *American Sociological Review*, 3, 5(1938), 672-682.
- *Oxford English Dictionary*. Available at: askoxford.com
- Palomero-Gallagher, Nicola and Katrin Amunts. “A short review on emotion processing: a lateralized network of neuronal networks”. *Brain Structure and Function*, 227(2022), 673-684. Doi:10.1007/ss00429-021-02331-7

د) مطالب برخط (آنلاین)

- باشگاه خبرنگاران جوان، «آیین سنتی چوب بازی دو کشته و زخمی بر جای گذاشت»، ۱۱ مرداد ۱۳۹۸. قابل دسترسی در:

https://www.yjc.ir/fa/news/7023261/

- تابناک. «تیراندازی در شادگان عروسی را به عزا تبدیل کرد». ۱۳۹٦/۰۱/۰۸. قابل دسترسی در:

https://www.tabnak.ir/fa/news/680120/

- سایت مرکز آمار ایران. قابل دسترسی در:

https://www.amar.org.ir

- سایت مرکز آمار ایران. قابل دسترسی در:

https://amar.org.ir/salnameh-amari